

Eesti digiühiskonna arengukava 2035 eelnõu kooskõlastustabel

Ettepanekud	Vastus
ANDMEKAITSE INSPEKTSIOON	
Rõhutame üle, et andmekaitse põhimõtete tagamine on digiühiskonna lahutamatu komponent ja oluline on, et arengukava täideviimisel oleks igal sammul kindlasti hinnatud ka kõiki andmekaitsega seotud aspekte. Teenuste arendamisel tuleb järgida muuhulgas seda, et andmekogude liitmist ei tehtaks selliselt, et andmekogude hajususe põhimõttel kaoks mõte. Vähem oluline ei ole ka AKI varajane kaasamine erinevatesse arengukava täideviimise protsessidesse.	Teadmiseks võetud.
EESTI LINNADE JA VALDADE LIIT	
<p>1. Alaeesmärk I. Maailma parim digiriigi kasutajakogemus Punkt 3: Digiriigi ühislahendused ja -platvormid toetavad kasutajakesksete teenuste osutamist Täiendav seos: Alaeesmärk: Digiriigi arengu strateegiline juhtimine - Avaliku sektori digimuutuste võimendamine ja juhtimine.</p> <p>Kommentaar 1: Kui riik hakkab arendama keskseid ühtseid platvorme, on oluline eelnevalt analüüsida olemasolevaid KOVide poolt kasutatavaid ja toimivaid platvorme ning hinnata nende edasiarendamise või üleriigilise kasutuselevõtu võimalust. See aitaks vältida dubleerimist, vähendada kulusid ning toetada kohaliku tasandi juba tehtud investeeringute mõistlikku taaskasutust. Silmas tuleb pidada, et need platvormid kuuluvad täna sagedasti erasektorile ning KOVid kasutavad neid SaaS (Software as a service) põhimõttel, kuid see seik ei peaks olema takistuseks nendega arvestamisel.</p> <p>Kommentaar 2: Kui riik asub arendama keskseid üleriigilisi platvorme, on oluline, et iga platvormi puhul oleks selgelt määratletud omanik. Platvormi omanik vastutab platvormi strateegilise arendamise, toimimise, elutsükli juhtimise, kvaliteedi ning kasutajate vajadustele vastavuse eest. Selge omanikuvastutuse puudumisel tekib risk, et platvormi arendus ja haldus muutuvad killustatuks, otsustusprotsessid ebaselgeks ning vastutus hajub erinevate osapoolte vahel. Selgelt määratletud platvormi omanik toetab platvormide jätkusuutlikkust, tõhusat juhtimist ning läbipaistvat vastutusahelat kogu avalikus sektoris, sh on oluline, et omanik teaks ja arvestaks platvormi sobivust ka KOVide jaoks ning arendaks platvormi ka KOV vajadusi silmas pidades.</p>	<p>Teadmiseks võetud. Nõustume, et erasektoriga koostöös sünnivadki parimad teenused ning kindlasti otsitakse taaskasutust ja/või ühisloome võimalusi ka KOV tasandiga.</p> <p>Selgitame: igal üleriigilisel platvormil on selge määratletud omanik ka praegu ning juhul, kui pakutakse teenuseid ka KOV-idele või on platvorm KOV-idega seotud, siis peaks kliendikesksusest lähtudes arvestama ka KOV-ide vajadusi.</p>
<p>2. Alaeesmärk I – Maailma parim digiriigi kasutajakogemus</p> <p>Punkt 3: Digiriigi ühislahendused ja -platvormid toetavad kasutajakesksete teenuste osutamist - tehisaru kasutuselevõtul bürokraatia vähendamiseks</p> <p>Alaeesmärk II – Andmepõhine ühiskond ja tehisaru</p> <p>Alaeesmärk 3: Inimese heaks – andmete ja tehisaru usaldusväärne kasutamine</p> <p>Kommentaar: Kui tehisaru ja AI-põhiste töövahendite kasutamist soovitakse avalikus sektoris, sh KOVides, jõulisemalt laiendada, peab sellega kaasnema ka keskne</p>	<p>Arvestatud. Hindame keskselt tehisaru põhiste toodete ja teenuste usaldust ning koostame tüüpilisemate juhtumite kohta andmekaitsealased mõjuhindangud. Anname juhised rakendamiseks, toome välja riskid ja maandamise meetmed. Laialdaseks rakendamiseks loome ja täiendame ajas nimekirja tegevustest, kus peaks rakendama tehisaru, selle asemel, et tegevusi teeks inimene.</p>

<p>lahendus AI töövahendite turvakontrolliks ja kasutusreeglite määratlemiseks.</p> <p>KOVide jaoks on oluline, et oleks olemas riiklikult koordineeritud riskianalüüs, soovitatud AI töövahendite loetelu ning selged turbe- ja andmekaitsevenõud (nt millisel kujul ja milliste piirangutega on AI töövahendid lubatud). See väldiks olukorda, kus 78 KOV-i peavad igaüks eraldi hindama ja otsustama AI töövahendite lubatavuse üle, ning aitaks tagada ühtlase, turvalise ja õiguspärase praktika kogu avalikus sektoris.</p>	
<p>3. Kommentaar nõuete ja ressursside kohta: Arengukava rakendamine eeldab kohalikest omavalitsustelt järjest suuremat võimekust andmepõhises juhtimises, tehisaru rakendamises, küberturbe korraldamises ning pilvetehnoloogiate kasutamises. Samas on KOVide tegelik ressursivõimekus märkimisväärselt erinev ning ei sõltu üksnes nende maakondlikust paiknemisest, vaid eelkõige omavalitsuse tegelikust suurusest, elanike arvust, teenuste mahust ning organisatsioonilisest võimekusest.</p> <p>Eriti väiksematel KOVIDel puudub sageli piisav personal, rahaline paindlikkus ning võimalus konkureerida spetsialistide pärast, mistõttu suureneb sõltuvus välistest teenusepakkujatest. Ühtsete nõuete kehtestamine ilma KOVide tegelikku võimekust arvestava toetus- ja rakendusmehhanismita võib viia olukorrani, kus väiksemad omavalitsused ei suuda nõudeid sisuliselt täita või peavad seda tegema ebaproportsionaalse koormuse hinnaga.</p> <p>Selleks et digiriigi arendamine toimuks sisuliselt ja jätkusuutlikult, on oluline, et riiklikud ressursi- ja toetusmeetmed oleksid jaotatud proportsionaalselt KOVide tegeliku suuruse ja vajadustega, mitte üksnes territoriaalse või maakondliku jaotuse alusel. Diferentseeritud ja sihitud toetus aitaks tagada, et kõik omavalitsused suudavad arengukava eesmärgi täita võrdsetel alustel, säilitades teenuste kvaliteedi ja turvalisuse kogu Eestis.</p> <p>Vastasel juhul tekib risk, et digiriigi kvaliteet ja turvalisus ühtlustuvad vaid formaalselt arengukava dokumentides, kuid praktikas süveneb lõhe suuremate ja väiksemate KOVide vahel.</p>	<p>Teadmiseks võetud. Saame selle kommentaaridega arvestada täpsemaid ressursse ja toetusmeetmeid planeerides, sh uue EL 2028+ finantsperioodi planeerimisel. Oluline on, et KOV-de vajadused lahendataks võimalusel ühtselt ja tsentraalselt, mitte iga KOVi põhised.</p>
<p>4. Selleks, et arengukavas seatud eesmärkide saavutamine ei takerduks piirava õigusraamistiku taha, peaks digiareng ja õigusloome liikuma koos. Suurimaks probleemiks (rahastuse kõrval) on digiarengus andmekaitsest tulenevad kitsendused infovahetuseks erinevate ametite ja ametnike ning kaasuvate eraettevõtete vahel. Ka oleks KOVIDele oluline, et riik looks andmebaasi inimeste pangakontodega, sest see on üheks alustalaks proaktiivsete teenuste pakkumisele. Antud dokument ei adresseeri piisavalt andmevahetusega</p>	<p>Selgitame. Mõistame, et õigusruum on väga olulisel kohal uute tehnoloogiate kasutuselevõtul, kuid arvestades arengukava planeeritud kestvuse perioodi, ei ole mõistlik konkreetseid seadusemuudatusi siin nimetada, vaid neid kajastatakse täpsemalt arengukava programmis.</p>

<p>seotud probleeme ega paku lahendusi. Arengukavas (lk. 3) on küll lubadus 'paneme andmed tööle ja loome tulevikukindla andmemajanduse' ning lubadus (lk. 7) kujundada reageerimisvõimelise seadusloome, mis soodustab innovatsiooni, kuid näeme õigusruumi niivõrd olulise piiraja ja võimaldajana, et teeme ettepaneku olulisemate regulatsioonide loomine ja muutmine dokumendis (v selle lisas) kajastada.</p>	
<p>5. Failis LISAD (lk 19 ja 20) on juttu regionaalarengust ja IKT üleriigilisest juhtimisest, kuid arengukava lugedes ei selgu piisavalt, mida üleriiklik IKT juhtimine tähendab, kas ja kui palju see ka KOVide kaasamist ja juhtimist sisaldab, palume seda lisas täpsustada.</p>	<p>Arvestatud. Oleme vastavat lõiku täiendanud.</p>
<p>Lisaks esitame veel täiendavalt märkusi, mida palume kaaluda:</p> <p>a. Teeme ettepaneku täiendada arengukava ning lisada sellesse kvantitehnoloogia vaade, lisada postkvantkrüptograafia üleminekuga seonduvad tegevused.</p>	<p>Selgitame: kvantitehnoloogia on arengukava tekstis piisava üldistusastmega hõlmatud, küberturvalisuse tegevussuuna "Kogu ühiskonna kerkus suurendatakse teaduspõhiselt ja tulevikukindlalt" all.</p>
<p>Arengukavas võiks olla suunana kirjas ka Zero Trust arhitektuuri juurutamine.</p>	<p>Arvestatud. Lisatud küberturvalisuse tegevussuuna "Kogu ühiskonna kerkus suurendatakse teaduspõhiselt ja tulevikukindlalt" all.</p>
<p>Riik võiks koostada detsentraliseeritud andmehalduse mudeli, kus iga üksus vastutab ise enda andmete eest, kuid riigi poolt on kehtestatud struktuur. TI treenimiseks või analüüside koostamiseks pole vaja luua suurt nn andmejärve, vaid luua tuleks eraldi andmebaasid ja kui vaja, siis infot vahetatakse API-de abil. Arengukavas võiks olla kirjas lähenemine, et igal uuel infosüsteemil peab andmevahetuseks olemas olema API.</p>	<p>Osaliselt arvestatud. Teksti on täiendatud viitega nõuetele, mis tahaks, et andmekogud vastaksid andmeanalüüsi ja tehisarukasutamiseks vajalikele tingimustele.</p>
<p>Arengukavasse võiks lisada, et teatud piirkondades (n. väikesaared v hõredalt asustatud maapiirkonnad) on hea läbi proovida innovaatilisi lahendusi enne kui neid mujal juurutatakse.</p>	<p>Teadmiseks võetud. Leiame, et selline võimalus on alati olemas ilma, et peaks tingimata seda arengukavas välja tooma.</p>
<p>INFOTEHNOLOOGIA JA KOMMUNIKATSIOONI LIIT (ITL)</p>	
<p>ITL-i hinnangul on arengukava üldine suund õige, kuid mitmes kohas vajab see täpsustamist ja fookuse teravdamist, et tagada arengukava parem rakendatavus, mõõdetavus ning vastavus erasektori ja ühiskonna ootustele. Eriti oluliseks peab ITL riigivalitsemise tõhususe, teenuste toimepidevuse ja turvalisuse käsitlemist läbiva ja sidusa põhimõttena kogu arengukavas.</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>
<p>Üldised kommentaarid ja ettepanekud Ettepanekud üld- ja alaeesmärkide täiendamiseks ja täpsustamiseks (joonis arengukava 1. lehel). ITL leiab, et digiühiskonna arengukavas peaks selgemalt ja kandva sambana esile tulema riigivalitsemise tõhusus. ITL-i hinnangul võiks igal riigiorganisatsioonil olla oma CTO (või äriarhitekti) roll, kelle eesmärk on protsesse efektiivistada tehnoloogia abil.</p> <p>Seetõttu teeme ettepaneku võtta arengukava fookusesse efektiivsuse (tõhususe) eesmärk ja sõnastada üldeesmärk järgnevalt: Eestis on inimkeskne, usaldusväärne, efektiivne (tõhus), nutikas ja hukukindel digiühiskond. Samuti teeme ettepaneku võtta üldeesmärgi teisest lausest ära sõna "digiriik", kuna</p>	<p>Arvestatud. Võtsime arengukava üldeesmärgi sõnastamisel arvesse.</p>

<p>õigusruum, tehnoloogia ja andmed aitavad muuta elu ühiskonnas kõikjal.</p>	
<p>Teeme ettepaneku arengukava alaeesmärgid sõnastada tulemustena, et oleks kooskõlas üldesmärgiga:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Alaeesmärk 1: Maailma parim digiriigi kasutajakogemus - tagatud on digiriigi jätkusuutlikkus läbi efektiivse andmekorralduse, tehisaru turvalise rakendamise (või uute tehnoloogiate rakendamise) ja hukukindla (tehnoloogia)taristu arendamise. • Alaeesmärk 2: IT-vaatlikum, turvaline ja kaitstud küberruum - Eesti digiriigi teenused on usaldusväärsed ja turvalised (tagatud on Eesti digiriigi teenuste usaldusväärsus ja turvalisus) • Alaeesmärk 3: Ülikiirete ühendustega Eesti - Töökindel, ülikiire, taskukohane internet on kättesaadav igale Eesti inimesele. 	<p>Osaliselt arvestatud, alaeesmärgid on arengukava uues versioonis ümber sõnastatud.</p>
<p>Möödikute ettepanekud ja tagasiside seatud möödikutele</p> <p>ITL peab oluliseks, et digiühiskonna arengukava möödikud kajastaksid lisaks kasutajate rahulolule ka riigivalitsemise tegelikku tõhususe ja efektiivsuse kasvu, mis on digiriigi arendamise üks keskseid eesmärgi.</p> <p>Seetõttu teeme ettepaneku täiendada arengukava möödikute süsteemi tõhususe/efektiivsuse möödikutega, mis võimaldavad hinnata, kas digitaliseerimine, andmete parem kasutamine ja tehisaru rakendamine toovad kaasa reaalse ressursikasutuse paranemise. ITL rõhutab, et selliste möödikute eesmärk ei ole avaliku sektori rolli vähendamine, vaid riigi toimimise tõhustamine, halduskoormuse vähendamine ning ressursside suunamine suurema lisandväärtusega tegevustesse. Võimalike möödikutena soovime kaaluda näiteks:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Avaliku sektori tööjõu vajaduse vähenemine, sh eelkõige rutiinsete ja administratiivsete tegevuste osas, mille puhul on eesmärgiks töö automatiseerimine, ümberkorraldamine ja koostöö suurendamine erasektoriga, mitte teenuste kvaliteedi langus. Antud möödiku seadmise vajadust toetab ka see, et Statistikaameti rahvastikuprognoside järgi tööeline elanikkond väheneb, mis tähendab, et töötajate arv peab vähenema ka avalikus sektoris. Ametlik statistika (avalikteenistus.ee) on hetkel pigem vastupidine. • Avaliku sektori valitsemiskulude osakaal SKP-st, eesmärgiga olla maailma madalaimate valitsemiskuludega riik SKP kohta, arvestades Eesti digiriigi küpsust ja ambitsiooni olla rahvusvaheline eestvedaja. <p>IKT-valdkonna tööjõu osakaal avalikus sektoris (nt IT majade töötajate arv), sh selle proportsiooni paikapane ning eesmärgistatud muutus ajas, lähtudes põhimõttest, et digilahenduste, andmete ja tehisaru kasutuselevõtt ning koostöö erasektoriga peab võimaldama sama või paremat teenust pakkuda väiksema inimressursiga.</p>	<p>Osaliselt arvestatud. Oleme möödikuid täiendanud ja juurde lisanud. Samuti on toodud tekstis rohkem välja, et eesmärgiks on tõhususe saavutamine, sh on sõnastatud tegevuste asemel soovitud tulemused. Lisasime ühe tõhususe möödiku, kuid töötame arengukava ning selle programmdokumendi raames edasi, et leida veelgi sobivam möödik tõhususele. Lisaks on tehisarule keskenduva alaeesmärgi 2 all seatud eesmärgiks välja töötada meetodika, millega hinnatakse tehisaru süsteemse kasutuselevõtuga eelduslikult saavutatavat kulude kokkuhoidu avalikus sektoris.</p>

<p>Alaeesmärkide 1 ja 2 mõõdikud (rahulolu avalike digiteenustega, usaldus digiteenuste turvalisuse vastu) on ITL-i hinnangul ebapiisavad. Kas oleks võimalik lisada mõni mõõdik digiriigi toimepidevuse kohta?</p>	<p>Osaliselt arvestatud. Alaeesmärkide 1, 2 ja 3 alla on mõõdikuid juurde lisatud. Konkreetselt toimepidevuse kohta ei ole eraldi mõõdikut lisatud, kuid olemasolevad ja lisandunud mõõdikud kajastavad seda kaudselt.</p>
<p>Arengukava arusaadavus ja põhidokumendi ning arengukava lisade kooskõla ITL-i hinnangul raskendab arengukava eesmärkide, alaeesmärkide ja tegevussuundade selgust ja arusaadavust arengukava põhidokumendi ja lisade ülesehituse mittehaakuvus. Konkreetselt: Lisas 2 (lisade dokument lk 2-3) toodud kasutajakesksete teenuste arendamiseks ja osutamiseks valdkonnale seatud kolm eesmärki, mis ei ole aga oma sõnastustes ja sisus üks-ühele samad põhidokumendis toodud personaalse riigi ja kasutajakesksete teenuste bloki kahe tegevussuunaga (põhidokument lk 2-3). Seega puudub eesmärkide omavaheline loogiline seotus ja pole võimalik selgelt järgida, milliste tegevussuundade kaudu, kuidas eesmärgid saavutatakse.</p>	<p>Arvestatud. DÜAKi põhitekst ja lisad on viidud paremasse kooskõlla. Lisame juurde, et arengukava eelnõu on peamine dokument, mis seab arengukava eesmärgid ning mida tutvustatakse Vabariigi Valitsusele. Vaatasime üle arengukava lisad, et tagada parem kooskõla, kuid lisade eesmärk on selgitada täiendavalt ja lisaks põhitekstile.</p>
<p>Lisa 2 puhul tekkis ITL-il küsimus, millega on tegu? Lisa 2 kannab pealkirja „Olukorra analüüs ja tegevused arengukava eesmärkide täitmiseks“ – kas tegemist on hetkeolukorra analüüsiga ja/või arengukava tegevuskavaga? Soovitame olukorra analüüsi ja tegevuskava kajastamist eraldi osades ja sama liigenduse järgi nagu on tegevusi kategoriseeritud arengukava põhidokumendis.</p>	<p>Selgitame: Oleme lisa 2 muutnud ning seda on uues versioonis toodud lühike hetkeolukorra analüüs.</p>
<p>Sõnakasutuse ettepanekud arusaadavuse parandamiseks: arengukava arusaadavuse eesmärgil soovitame võimalusel vältida selliste terminite kasutamist, mis ei ole üldlevinud, nt tegum, tegumipõhisus, tegumikonkurents, pahategum.</p>	<p>Arvestatud. Oleme konsulteerinud ka Eesti Keele Instituudiga ning tegumi asemel saanud soovitusel kasutada terminit agentne tehisar.</p>
<p>Arengukavas on kasutatud mõisteid „IKT ja idusektor“. Soovitame see asendada ühtse terminiga „tehnoloogiasektor“.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Teeme ettepaneku lisada mõistete loetellu (Lisa 1) mõiste „digiühiskond“. See aitaks paremini mõista ka arengukava skoopt. Sõnastusettepanek: Digiühiskond – sotsiaalne ja majanduslik elukorraldus, kus digitehnoloogiad, andmed ja ühenduvus on lõimitud inimeste igapäevatoimingute, ettevõtluse ja riigivalitsemisega, et suurendada elukvaliteeti ja riigi konkurentsivõimet.</p>	<p>Sisuliselt arvestatud. "Digiühiskond" mõiste on lisatud lissasse 1.</p>
<p>Ettepanekud arengukava alapeatükkide kaupa Praegune kontekst: murrang ja vastasseis Loetletud on arengukava tegevuskeskkonda kujundavad neli vääramatut jõudu, nende hulgas „majanduse digitaalne lõhe ja vähearenenud andmemajandus“ ja „avaliku sektori teenuste killustatus“. Leiame, et need on pigem hetkeolukorra suured väljakutsed, mitte vääramatu jõud, mida ei ole võimalik mõjutada ega ette näha.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Leiame, et neljandat punkti (avaliku sektori teenuste killustatus) oleks vajalik sisult laiendada. Lisaks killustatusele on probleemiks ka tehnoloogilise taristu tehnoloogiline võlg ja pärandvara (legacy) süsteemide suur osakaal, mida tuleks meie hinnangul hetkeolukorra peamistes punktides kajastada.</p>	<p>Arvestatud.</p>

<p>Lisada neljanda punkti (avaliku sektori teenuste killustatus) kirjeldusse sõna „turvalisus“: „Tuleviku proaktiivne riik nõuab platvormipõhist lähenemist ja radikaalset koostalitlust, mida toetavad andmete väärindamine, privaatsuskaitse ja turvalisus ning taaskasutatavad tarkvaralahendused ja komponendid.“</p>	<p>Osaliselt arvestatud. Tekst on ümber sõnastatud ning turvalisuse aspekt tuleb selgemalt esile edasistes eesmärkide ja tegevussuundade all.</p>
<p>Põhimõtted. Väga toetame, et sellised põhimõtted on dokumenti loodud, millest läbivalt lähtutakse. Samas ITL leiab, et sõnastatud põhimõtted (tabel leheküljel 2) vajavad ülevaatamist, täiendamist ja ühtlustamist:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Põhimõte „nutikas koostöö“ - see peaks olema selgelt era- ja avaliku sektori koostöö kohta ja eraldi põhimõttena tuleks esitada „rahvusvaheline maine“. Ettepanek sõnastada need põhimõtted järgnevalt: <ul style="list-style-type: none"> • Nutikas koostöö - ehitame digiriiki koostöös erasektoriga /või digiriigi arendamine ja haldamine toimub riigi ja erasektori koostöös <p>Rahvusvaheline maine - hoiame ja edendame Eesti kui juhtiva digiriigi kuvandit</p>	<p>Osaliselt arvestatud. Põhimõte „rahvusvaheline koostöö“ on esitatud eraldi, keskendudes Eesti kui juhtiva digiriigi kuvandile ja kaasa Eesti tehnoloogiaettevõtete ekspordile. Eraldi on lisatud põhimõte "nutikas koostöö ja kaasav tehnoloogiasektor", milles käsitletakse digiriigi arendamist/ehitamist koostöös erasektoriga ning rõhutatakse lisaks ka laiemat kaasamise olulisust.</p>
<p>Ühe põhimõttena tuleks lisada ka juurdepääs andmetele. Kõik mitte-personaliseeritud andmed peavad olema kättesaadavad innovatsiooniks.</p>	<p>Selgitame: andmetega seonduv on kaetud alaeesmärgiga 2.</p>
<p>Läbiva põhimõttena ei ole toodud välja turvalisuse tagamist. Teeme ettepaneku lisada: arengukava elluviimisel lähtutakse süsteemse vastupanuvõime (resilience) põhimõttest. See tähendab, et digiühiskonna turvalisust ei vaadata vaid küberkaitsena, vaid ühenduvuse, taristu, juhtimise, keskkonnamõju ja tehnoloogia ühismõjuna, tagades riigi toimimise ka liitkriiside korral.</p>	<p>Selgitame: turvalisus on sisuliselt kaetud üldpõhimõttega "Läbipaistev riskijuhtimine ja taristu katkematu toimepidevus"</p>
<p>Ettepanek laiendada põhimõtet „usaldus ja ennetus“ nii, et selles sisalduks põhimõttena ka turvaline ja kaitstud küberruum. Soovitame kaaluda see põhimõte kokku kirjutada „katkematu toimepidevus“ põhimõttega, et vältida sisulist dubleerimist ja lühendada põhimõtete loetelu.</p>	<p>Arvestatud. Eesmärgid on kokku liidetud.</p>
<p>Põhimõte „Pidev uuendusmeelsus“ – kas see on vajalik? Teeme ettepaneku loetelu lühendamise eesmärgil see välja jätta.</p>	<p>Mittearvestatud. Tegemist on olulise põhimõttega, mis juhib tähelepanu vajadusele pidevalt tegeleda innovatsiooniga.</p>
<p>Põhimõtte „Elukestev digipädevus“ kirjelduses on sõna „väärtustame“ liiga umbmäärane, mistõttu soovitame sõnastada järgnevalt: Tagame digi- ja andmeoskuste pideva arengu.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Alaeesmärk 1: Maailma parim digiriigi kasutajakogemus Teeme ettepaneku lk 3 punktis 2 toodud tegevussuuna „võtame tehisintellekti kasutusele Eesti igas nurgas“ sõnastust muuta ja lisada, et TI-d kasutatakse nutikalt ja teadlikult, sest TI rumalal kasutamisel on ka oluline varjukülg. Leiame, et arengukava ei peaks keskenduma TI kasutuse edendamisel mitte üksnes kvantiteedile („kasutus Eesti igas nurgas“), vaid ka kvaliteedile.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Alaeesmärgi 1 juures (nt lk 3 punktis 3) tuleks arengukavasse planeerida ka piisavate ressursside olemasolu hukukindla tehnoloogiataristu pändvara</p>	<p>Arvestatud.</p>

(legacy) uuendamiseks ja kaasaajastamiseks (sh vajadusel era- ja avaliku sektori koostöös).	
Lk 3 punktis 3 toodud tegevussuund „koondame IKT-ressursse, väldime dubleerimist ja rakendame strateegiliselt pilvelahendusi“ – nõustume, et (asjatut) dubleerimist on kohane kindlasti vältida, kuid samas on oluline tagada ka toimepidevus. Kuidas seda tagada plaanitakse, see arengukavast selgelt välja ei tule. Lihtsalt pilvelahenduste kasutamine ei aita automaatselt toimepidevust tagada.	Osaliselt arvestatud , teksti on täiendatud.
Eelnevalt viidatud punktis on toodud „juurutame EUDI digikukru“ – EUDI/digikukkur on EL-i otsekohalduvast õigusaktist tulenev nõue, seetõttu on see liiga madal ambitsioon arengukava jaoks.	Arvestatud. Sõnastust on muudetud üldisemaks keskendudes uusima põlvkonna eID lahendustele.
Miks on arengukava põhidokumendis ja lühikokkuvõttes toodud tulevikustsenaariumid erinevad? Põhidokumendis „Nähtamatu kolimine“ ja lühikokkuvõttes „Nullbürookraatia“. Sama tähelepanek ja küsimus on meil ka teiste alaeesmärkide tulevikustsenaariumite osas.	Arvestatud. Arengukava põhiteksti ning lühikokkuvõtet on ühtlustatud.
Alaeesmärk 2: IT-vaatlikum, turvaline ja kaitstud küberruum Arengukava lühikokkuvõttes on alaeesmärgi sõnastuses kasutatud omadussõna „IT-vaatlik“, põhidokumendis „IT-vaatlikum“. Palume ühtlustada ja kasutada läbivalt põhivormi ehk omadussõnade algvõrret: IT-vaatlik, turvaline, kaitstud.	Teadmiseks võetud. Teise alaeesmärgi pealkiri on uues versioonis ümber sõnastatud „Turvaline ja kaitstud küberruum“.
Eelmises DÜAKis oli sees, et avalik sektor liigub null-usalduse turbearhitektuuri (zero trust architecture) suunas. Teeme ettepaneku see ka uude arengukavasse tagasi lisada.	Arvestatud. Teksti on täiendatud viitega <i>zero trust</i> arhitektuurile.
Lk 4 punkti 2 on vajalik juurde lisada (kas või arengukava lisades), et riik asub panustama elutähtsate teenuste ja taristu toimepidevuse kindlustamise toetamisse, sh näiteks ka piisava hulga riigikaitseliste töökohtade võimaldamisse (sh partnerite juures) ja vajalikku rahastusse. Teeme ettepaneku lisada: „Töötame selle nimel, et lisaks ühenduvuse laiendamisele on tulevikus on osa ELi vahendeid suunatud ka taristu toimepidevuse kasvatamisse“.	Selgitame: uue MFFi läbirääkimised toimuvad paralleelselt, sh töö toimepidevuse tagamiseks vajalike EL vahendite kindlustamise nimel.
Lk 4 punkti 3 (Kujundame ennetavalt turvalise küberkeskkonna) toetamiseks on vajalik, et Alaeesmärk 2 sisaldaks ka tehisintellekti kasutamise ja -süsteemidega seotud küberturbe kaitsemeetmete täiendavat väljaarendamist riigi poolt, et tagada seotud riskide leevendamine.	Selgitame: arengukavaga pannakse paika põhieesmärgid ja suunad, detailsemaid tegevusi viiakse ellu läbi iga-aastase programmi. Andmete ja tehisintellekti valge raamat 2024-2030 sisaldab detailsemaid tegevusi tehisintellekti usaldusväärsuse ja turvalisusele tagamiseks, sh tugimaterjalide pakkumine, mis käsitlevad tehisintellektisüsteemide täpsust, kvaliteeti, küberturvalisust ja muid olulisi riskijuhtimise elemente.
Alaeesmärk 3: Hüperühendustega Eesti Teeme ettepaneku muuta alaeesmärgi sõnastust ning läbivalt loobuda sõna „hüperühendused“ kasutamisest ja asendada see sõnapaariga „ülikiired ühendused“, „gigabitiajastu“ või „gigabitiühendused“. Sõna "Hüperühendus" on selles kontekstis ka sisult väär ja eksitav (termini hyperconnectivity tähendus on hoopis midagi muud ja ei tähenda kiireid sideühendusi). Seega teeme ettepaneku sõnastada alaeesmärk järgnevalt:	Arvestatud. Hüperühendused on asendatud ülikiirete ühendustega.

<p>„Ülikiirete ühendustega Eesti“ ja selle lahtikirjutus järgnevalt: „Eesti digiühiskond liigub kindlalt gigabitiajastusse, kus igas asukohas on 2035. aastaks kättesaadav turvaline ja töökindel sideühendus, mille kiirus võimaldab tarbida uuenduslikke teenuseid, toetades majanduse digipööret ning tagades inimestele ja ettevõtetele piiranguteta võimalused õppida, töötada ja luua väärtust.“</p>	
<p>Võtmesuund 1 kommentaarid: Leiame, et pikemas perspektiivis on vajalik läbi mõelda, kuidas soodustada sidevaldkonda ka erainvesteeringute tegemist. Need alaeesmärgi alapunktid sellest paraku ei räägi. Teeme ettepaneku sõnastada punkt 1 lk 5 järgnevalt: „Arendame välja innovatsiooni ja sidevaldkonda investeeringute tegemist soodustava reeglistiku, mis arvestab turu stabiilset arengut.“</p>	<p>Arvestatud. Sõnastust on vastavalt muudetud.</p>
<p>Võtmesuunas 1 (lk 5 punkt 1) toodud tegevused on sisult kattuvad võtmesuunas 3 toodud tegevustega, mis käsitleb sidetaristu toimepidevust. Toimepidevus ja koostöö välisühenduste kaitsmiseks peaks olema just nimelt toimepidevuse all. Palume üle vaadata ja korrastada eesmärgiga vältida dubleerimist.</p> <p>Puudu on põhimõttelised aspektid, mis kirjeldaksid seda, milline võtmesuunas kirjeldatud „ajakohane ja ettevaatav regulatiivne keskkond“ peaks side arenguks Eestis olema.</p> <p>Teeme ettepaneku lisada punkti 1 kaks alamtegevust:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Tagame stabiilse ja sidevaldkonda investeeringute tegemist soodustava õiguskeskkonna. Muudatused telekomisektorit reguleerivates EL-i õigusaktides vastavad Eesti kui väikeriigi ja EL-i piiririigi huvidele; <p>Lihtsustame sidevõrkude ehitamist Eestis ja vähendame sidevaldkonna ülereguleeritust.</p>	<p>Arvestatud. Sõnastusi on muudetud ning teksti ühtlustatud. Võtmesuuna tegevusi on täiendatud.</p>
<p>Meile teadaolevalt on kõik välisühendused eraomanduses, seega riik ei loo sidetaristu välisühendusi ja on arusaamatu, miks see arengukavas eesmärgiks võetakse. Tekkis küsimus, kas riik hakkab tõesti ise välisühendusi ehitama?</p>	<p>Arvestatud. Nõustume, välisühenduste loomine on eesmärgina kustutatud; sidetaristu toimepidevuse ja turvalisuse kontekstis saab riik toetada uute välisühenduste loomist pakkudes valdkonnas tegutsevatele sideettevõtjatele tuge ELi rahastuse kaasamisel uute ühenduste loomisel.</p>
<p>Võtmesuund 3 kommentaarid: Võtmesuuna kirjelduses räägitakse riigisidest ja välisühendustest. ITL-i hinnangul ei ole need ainsad ega ka määravad aspektid tagamaks Eesti sidevõrkude toimepidevus kriisis, sh erakorralises olukorras. Näiteks, ülimalt oluline on riigi panus sellesse, et tagatud oleks võimalikult hea elektrivarustus ka erakorralises olukorras (elektri näol on tegu sidevõrkude toimepidevuseks vajaliku ressursiga). Selle teema süsteemne lahendamine peaks ITL-i hinnangul olema riigi poolt prioriteet.</p>	<p>Teadmiseks võetud. Energiavarustuse toimepidevust kajastatakse teistes arengukavades, sh Energiamajanduse arengukava 2035.</p>
<p>Toetame, et toimepidevuse ja turvalisuse kindlustamine on globaalseid olusid arvestades oluline eesmärk. Kuna aga riik ei ehita ise sidetaristu välisühendusi, siis ei peaks DÜAK nimetama eesmärgina välisühenduste loomist.</p>	<p>Arvestatud. Nõustume, välisühenduste loomine on eesmärgina kustutatud; sidetaristu toimepidevuse ja turvalisuse kontekstis saab riik toetada uute</p>

Senini on erasektor neid iseseisvalt ehitanud ja me ei näe, et seda tegevust on tarvis rahaliselt toetada. Kui tugi seisneb regulatsioonide lihtsustamises, siis see on tervitatav, aga siis peaks olema sõnaselgelt kirjas, et välisühenduste loomisel lihtsustatakse loamenetlusi, vähendatakse eeluuringute nõudeid jmt.	välisühenduste loomist pakkudes valdkonnas tegutsevatele sideettevõtjatele tuge ELi rahastuse kaasamisel uute ühenduste loomisel.
DÜAK peaks panema rõhu välisühenduste kaitsmisele (veealune kaablite seiresüsteem, kiirreageerimisvalmidus rünnete korral jms). Ka elutähtsa taristu siseriiklikke ründeid tuleb prioriseerida (kiirem reageerimine, põhjalikum uurimine, karmim karistus. Ei saa lähtuda vaid ründe rahalisest väärtusest).	Teadmiseks võetud. Nõustume teema olulisusega, kuid taristu kaitse ja reageerimisvõimekus on olemuselt horisontaalsed teemad ja hõlmavad rohkemat kui kitsalt sideühenduste kaitse.
Tagasiside arengukava põhidokumendi lõpuosade (lk 6-8) kohta Teiste valdkondade kaasatus ja ootused peatüki tabelis (lk 6) on toodud „IKT rohepöörde elluviimine“. Pakume alternatiivse sõnastuse: „IKT süsteemse vastupanuvõime ja jätkusuutlikkuse edendamine“. Eesmärk peaks olema keskkonnajalajälje/keskkonnamõju vähendamine ja seeläbi ressursitõhusam tegevus. Leiame, et uued tehnoloogiad jm arendused tuleks läbivaltsiduda mitte ainult keskkonnasäästu, vaid ka pikaajalise elujõulisusega (resilience).	Mittearvestatud. Leiame, et süsteemne vastupanuvõime haakub paremini arengukava teiste tööliinidega, nagu hukukindlus ja küberturvalisus.
Tabelis (lk 6) on toodud „Järgida infoturbestandardit teenuse kogu elutsükli vältel“ - see on seadusest tulenev kohustus, mistõttu ei ole ITL-i hinnangul vajalik seda arengukavas eraldi välja tuua.	Arvestatud. Sõnastust on muudetud üldisemaks, sest E-ITSi või ISO standardeid ei pea kõik järgima.
Peatükis „koostöö teiste valdkondadega“ peame oluliseks vastata küsimusele „Kuidas?“ Teeme ettepaneku selles peatükis tuua välja ja luua seos iga ministeeriumi vastava arengukava ja DÜAKi vahel, kirjutades iga valdkonna juurde, milles peamine koostöö seisneb või mis arengukavaga teises valdkonnas seotud on.	Selgitame: detailsem ülevaade seotud arengukavadest, sh konkreetsed koostöökohad ja tööjaotus eri arengukavade vahel, on toodud lisas 3.
Tabelis 1 (lk 7) „Digiühiskonna arengukava juhtimisraamistik“ teeme ettepaneku lisada sektoriülese koostöö ja poliitikakujunduse roll resilientsuse loojana. Digiühiskonna resilientsuse tagamine on valdkonnaülene juhtimisülesanne, mis nõuab tihedat koostööd majandus-, kaitse- ja keskkonnavaldkondade vahel. Arendatakse välja regulatiivsed raamistikud, mis toetavad erasektori ja akadeemia kaasamist riiklikku resilientsuse mudelisse.	Mittearvestatud. Kommentaar jäi ebaselgeks.
Arengukava viimasel leheküljel toodud loetelu käsitleb üleriigiliste sammude eelarve ja tegevuste planeerimist kuni aastani 2027. Palume lisada selgitus, kuidas tagatakse jätkusuutlikkus valitsemisalade üleselt pärast 2027. aastat.	Selgitame: IKT juhtimise vaates taotletakse iga-aastaselt vahendeid nii riigieelarvest kui ka on ettevalmistamisel 2028+ EL finantsperiood. Antud tegevuste koostöös on ka planeeritud valdkonna rahastus pärast 2027. aastat, kuid täpsed summad on veel selgumisel eelkõige just EL 2028+ finantsperioodi vaates.
Eelnevalt nimetatud loetelus on toodud punktina „tehisaru kasutamisel Euroopa Liidu AI-määruse nõuete järgima hakkamine“ – tegemist on EL õigusaktidest tuleneva kohustusega, mistõttu pole selle väljatoomine arengukava põhidokumendis meie hinnangul asjakohane.	Selgitame: seotud alaeesmärgiga 2, eriti mis puudutab inimkeskse ja usaldusväärse tehisaru kasutuselevõtu edendamist valdkondade üleselt.
MAJANDUS- JA KOMMUNIKATSIOONIMINISTEERIUM	
Täname uuendatud „Digiühiskonna arengukava aastani 2035“ eelnõu eest. Oleme analüüsinud eelnõu ja	Teadmiseks võetud.

<p>seletuskirja ning tuvastasime, et dokumendis on Majandus- ja Kommunikatsiooniministeeriumile (MKM) seatud mitmeid konkreetseid ootusi ja ülesandeid, mis ületavad kooskõlastuse tavapärast ulatust. Seepärast kooskõlastab MKM käesoleva eelnõu märkustega. Samas kiidame arengukava koostajaid kergesti hoomatava ja selge struktuuriga dokumendi loomise, sh täiendava lühikokkuvõtte koostamise eest. Selged ja konkreetset sõnastused, seejuures visuaalselt kergesti eristatavana, võimaldavad kiiresti hoomata strateegia olemust.</p>	
<p>Eelnõuga tutvumisel tekkisid järgmised spetsiifilisemad märkused, mille lahendamine on meie kooskõlastuse saamise tingimuseks:</p> <p>1) Eelnõus on MKMile seatud sisulised poliitikakujundamise ja investeerimisotsuste kohustused, mis sellises sõnastuses vajavad eraldi strateegilist arutelu ja otsuseid. MKMiga neid enne käesolevat ametlikku kooskõlastust läbi räägitud ei ole. Näiteks on MKMile (ptk "Teiste valdkondade kaasatus ja ootused") ootused: Paindlik seadusloome kujundamine, mis soodustab innovatsiooni ja kaitseb põhiõigusi ning eetilist andmekasutust; Kõrgjõudlusega arvutusvõimsuse investeeringute kaasamine Eestisse selge riikliku väärtuspakkumisega (energia, asukohad, toetused); Valitsemise avatuse suurendamine, sh infoteenuste kvaliteedi parandamine ja inimeste kaasamine otsustusprotsessidesse; Eesti digi-maine ja eksport, sh äridiplomaatia kaudu IT-ettevõtete ekspordi ja talentide kaasamise toetamine; Kahesuunaline ettevõtluspoliitika: traditsioonilise tööstuse digipööre ning kasvukeskkonna loomine globaalsetele tehnoloogiaettevõtetele; Reaalajamajanduse lahenduste arendamine, et muuta Eesti maailma lihtsaimaks ettevõtluskeskkonnaks.</p> <p>Eeltoodud punktid kujutavad endast poliitikakujundamise ja investeeringute kohustusi, mis ei ole MKMiga läbiräägitud ja seetõttu peame oluliseks kahepoolset kohtumist ja sõnastuste korrigeerimist selliselt, et tegemist ei oleks ühepoolset eelnõu algataja poolt täiendavate kohustuste seadmisega MKMile.</p>	<p>Arvestatud. Sõnastused on MKMiga üle räägitud ning vastavalt korrigeeritud.</p>
<p>2) Juhime tähelepanu, et eelnõust ei selgu, millised muudatused on võrreldes senise arengukavaga tehtud ning kuidas senise arengukava eesmärkide saavutamine on edenenud. Palume lisada seletuskirja lühike ülevaade kehtiva arengukava elluviimisest ning selgitada vajalikke muudatusi ning millised eesmärgid on saavutatud.</p>	<p>Arvestatud. Seletuskirja on täiendatud ning lisatud lühike ülevaade seni tehtust.</p>
<p>3) Eelnõu seletuskirjas on märgitud, et digiühiskonna arengukava eelmise versiooniga loodud visioon oli lai ja põhjalik, aga mitmed horisontaalsed tegevused ei ole töösse jõudnud (nt üleriigiline IKT juhtimine, rohedigi, innovatsioon, valdkondade ülene koostöö, digioskused). Käesolevas eelnõus ei ole täpsustatud, kuidas edaspidiselt neid riske vältida või milliseid parendusmeetmeid rakendatakse, et uuendatud arengukavas sarnaseid probleeme vältida. Palume eelnõu täiendada.</p>	<p>Arvestatud. Eelkõige oli üks faktor geopolitiilise olukorra muutumine ning tehnoloogia murranguline areng ning need väljakutsed jäävad ka käesoleval planeeritava arengukava perioodil, kuid sellegipoolest on oluline arengukava vastavus praegusele kontekstile ning viimastele arengutele. Vastasel juhul tähendaks see ka nt EL 2028+ finantsperioodi planeerimist vananenud strateegilise raamistiku alusel.</p>

<p>4) Arengukavas on küll konkreetseid tegevusi koos tähtaegade ja sihtidega, kuid palju on üldsõnalisi väljendeid stiilis „toetame“, „loome“, „tagame“. Visioon on oluline, kuid arengukava eelnõus ei ole hetkel selgelt arusaadav, millised on reaalsed sammud eesmärkide täitmiseks ja kuidas neid ellu viiakse. Soovitame tegevused sõnastada konkreetsemalt.</p>	<p>Arvestatud. Mitmes kohas on muudetud sõnastust konkreetsemaks. Detailsemaid tegevusi kajastatakse iga-aastases programmis.</p>
<p>5) Eelnõu seletuskirjas rõhutatakse, et digiriigi edu ja jätkusuutlikkuse aluseks on tark ja digipädev inimene ning ühtlasi on arengukavas seatud eesmärgiks tagada võrdne ligipääs digiteenustele kõigile ühiskonnaliikmetele ja saavutada maailmatasemel digipädevus. Meie hinnangul ei ole eelmainitud teemad piisavalt käsitletud. Vajalik on lisada selgemad suunitlused ja tegevused, mis suurendavad elanikkonna võimekust reageerida küberohtudele ja AI arengutega seotud muutustele, sh tagavad digipädevuse kõigis vanuserühmades. Näiteks on eeltoodud eesmärkide elluviimisel oluline pöörata senisest suuremat tähelepanu vanemaealiste inimeste digiligipääsetavusele. Tuleb arvestada, et üha suurem hulk teenuseid ja hüvesid on liikumas digitaalsesse keskkonda, mistõttu tuleb maandada riske, kus sihtrühm, kellel on teenuste järele suur vajadus, jääb neile ligipääsuta. Sarnasele järeltulele jõudis ka Arenguseire Keskuse uuring, mille kohaselt eeldab digiriigi edasine areng digilõhe vähendamist, eeskätt maapiirkondades elavate vanemaealiste seas, kus see lõhe on kõige suurem.</p>	<p>Arvestatud. Digipädevuste osa on täiendatud.</p>
<p>6) Lisaks soovime näha arengukavas selgemat ja otsesemat viidet MKMi rollile tööaliste elanike IKT-oskuste arendamisel. Eelnõus on digikirjaoskuse arendamine (maailmatasemel digipädevus) välja toodud vaid koostöös HTMiga, puudub otsene viide MKMi ja töötukassa rollile tööaliste digioskuste arendamisel. Lisaks aitaks eesmärke seada, kui arengukavas oleks toodud digipädevuste mõõdikud ja soovitud sihttasemed. Töötukassal on ligipääs suurele osale tööalises elanikkonnast ning võimekus pakkuda digikirjaoskuse arendamist tööturuteenuste kaudu. Arvestades, et töötukassa nõukogu on seadnud prioriteediks IKT-oskuste arendamise, oleks asjakohane luua selgem seos MKMi ja JDMi vahel tööaliste digioskuste arendamisel.</p>	<p>Arvestatud. Lisatud on konkreetne viide, et digioskusi arendatakse koostöös MKM-ja HTM-iga ning lisaks kirjeldatud rollid lahti täpsemalt Lisas 3. Mõõdikuid on täiendatud.</p>
<p>7) Arengukava juhtimise ja rakendamise korralduse osas on märgitud, et vastutus on JDMil ning elluviimine toimub digiühiskonna programmi kaudu. Digiühiskonna arengukava 2035 on ambitsioonikas ja horisontaalne, hõlmates palju erinevaid osapooli. Kuna arengukava visiooni elluviimine toimub läbi ühe programmi, on iga-aastasel tegevuste planeerimisel ja programmi uuendamisel oluline roll. Meie hinnangul peab arengukava tervikuna ja digiühiskonna programm seejuures olulisel määral arvestama ja kaasama teisi valdkondi. Arengukava edukas elluviimine nõuab tugevat sisulist ja laiapõhjalist digiühiskonna arenguprotsesside juhtimist, et välistada olukorda, kus kitsas koordinatsioon võib arengukava elluviimist takistama hakata.</p>	<p>Teadmiseks võetud. Olulist rolli mängib siinkohal Digiühiskonna arengukava juhtrühm, mille ülesandeks on mh arengukava elluviimise jälgimine ja strateegiline suunamine – sh programmi fookuste ja muudatuste heakskiitmine. Juhtrühma on kaasatud valdkondlikud ministriumid (sh Majandus- ja Kommunikatsiooniministrium) jt osapooled. Programmi koostamisel lähtutakse Rahandusministriumiga vastavast korrast.</p>
<p>8) Eelnõus on teiste valdkondade kaasatuse ja ootuste peatükis rõhutatud koostöö vajalikkust, kuid kirjeldused on üldised. Ei ole selgelt aru saada, millisel kujul teised</p>	<p>Arvestatud. Peatükk on ümber sõnastatud „Olulisemad rollid ja tegevused arengukava elluviimisel“ ning loetletud tegevused</p>

<p>ministeeriumid/valitsemisalad panustavad arengukava eesmärkidesse ja kuidas toimub sisuline koostöö poliitikakujundajate vahel. Sealhulgas on teiste valdkondadega koostöö kirjeldamisel lähtunud MKMi näitel positsioonist justkui arengukava elluviija viib tegevusi ellu kaasates MKMi. Samas tegelikkuses on kirjeldatud koostööpunktid MKMi vastutusvaldkonda kuuluvad tegevused, kus kaasuvaks osapooleks on JDM. Näiteks on valdkonna teadus- ja arendustegevuse ning innovatsiooni toetamine praeguses sõnastuses justkui delegeeritud MKMile ja HTMile, kuigi sisuline teemajuht on JDM. Tulenevalt teadus- ja arendustegevuse ning innovatsiooni korralduse seadus on JDM kohustus kavandada ja ellu viia oma valitsemisalale tarvilikku teadus- ja arendustegevust ning innovatsiooni sh korraldada oma valitsemisalale tarviliku teadus- ja arendustegevuse ning innovatsiooni rahastamist. Seega ei saa nõustuda eelnõus toodud ootusega MKMil ja HTMil tagada digiühiskonna arenguks vajaliku teadus- ja arendustegevuse püsiva ja kasvava rahastuse ning osaleda kriitiliste tehnoloogiate kompetentsikeskuste rajamisel. Samas puudub eelnõus kirjeldus JDM enda teadus- ja arendustegevuse fookustest ja investeeringutest, mis tagaks digiühiskonna jätkusuutlikkuse, näiteks kvantside ja postkvantkrüptograafia. Koostöömudelit ja ülesandeid tuleb eelnõus täpsemalt kirjeldada ja koostöös teiste ministeeriumitega eelnevalt kokku leppida, vastasel juhul tuleb vastavad punktid eelnõust eemaldada</p>	<p>on MKMiga läbi arutatud ning vastavalt korrigeeritud.</p>
<p>9) Arengukava maksumuse prognoos ei anna selget ülevaadet eelarve kujunemisest ega kirjelda meetodikat, millele prognoos tugineb. Samuti ei sisalda see teiste valitsemisalade kulude prognoose, vaid seab kohustuse need hiljem ise valitsemisaladel koostada. Selline lähenemine on riskantne, kuna sellisel juhul puudub ühtne arusaam ja raamistik eelarve kujundamiseks. Eelnõus tuleb täpsemalt selgitada arengukava prognoosi meetodikat ja võimalusel kirjeldada, millised investeeringud on juba valdkonda teostatud. Kuivõrd arengukava visioon suuremal määral ei muutunud, siis on tervitatav ka täiendav selgitus, kuidas senised investeeringud on visiooni elluviimist toetanud. Juhul kui teiste valitsemisalade kuludele ei ole katteallikaid, peab olema selge alus täiendava rahastuse küsimiseks riigieelarvest.</p>	<p>Selgitame: DÜAKi tekstis on kirjas, et kajastatud on JDM vahendid. Prognoos lähtub eeldusest, et JDMi eelarve suures mahus ei vähene ja 2028/2029 aastast võiksid lisanduda SF 2028-2035 vahendid. Teiste valitsemisalade prognoose DÜAK ei sisalda, kuna meil ei ole seda infot. Lisatud on eraldi lause, et viimaste aastate RESi protsess on näidanud, et riigiüleselt on DÜAK digiriigi eesmärkide täitmiseks puudu 200 miljonit eurot. Side valdkonna EL eesmärkide täitmiseks on vaja u 800 miljonit.</p>
<p>10) Toetame üleminekut pilvelahendustele (mh andmesaatkonnad), mis tagab paindlikkuse ja kulutõhususe, sh aitab kriitilisi andmeid turvaliselt säilitada väljaspool riiki. Avalikus sektoris tervikuna pilvelahendustele üleminekul palume ka üle kontrollida, millised on võimalused pilvelahendustele üleminekul olemasolevaid lepinguid arvestades, sh kuivõrd saab eelistada Eestis asuvaid pilveservereid.</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>
<p>11) Teeme ettepaneku tuua selgemalt välja arengukava seos üleriigilise planeeringu 2050 ruumivisiooni ja arengusuundadega, et strateegiline ruumiline planeerimine ja valdkondlikud poliitikad oleks enam integreeritud. Samuti peaksid valdkonnad oma poliitikate rakendamisel arvestama üleriigilise planeeringu (ÜRP)</p>	<p>Arvestatud. ÜRP 2050 on toodud arengukava lisasse 3, kus on toodud seosed teiste valdkonna arengukavadega.</p>

<p>ruumipoliitika põhialustega, milles on sõnastatud ruumi kujundamise juhtpõhimõtted³. ÜRP 2050 ruumivisiooni ehk 10 toimepiirkonna põhise asustuse mudeli elluviimine eeldab digitaalsete ühenduste arendamist, et toimepiirkonnad toimiksid. Kaugtöö ja e-teenuste kättesaadavus peab olema tagatud igas toimepiirkonna punktis. Investeeringud digitaalsesse taristusse loovad piirkondade vahel sidususe ning soodustavad majandusaktiivsuse ja töökohtade laiemat jaotumist üle Eesti. Arengukava alameesmärk 2 „Hüperühendustega Eesti“ tugevdab ÜRPis määratud keskusi ja nende toimepiirkondade konkurentsivõimet. Digitaalse taristu arendamine üle-eestiliselt on üks olulisemaid valdkondi, mis aitab pidurdada pealinnastumist ja toetada kvaliteetset ettevõtlus- ja elukeskkonda väljaspool Tallinna regiooni.</p>	
<p>12) Tervitame põhimõtteid, mis puudutavad IKT-kulude läbipaistvuse tagamist ja avaliku sektori arenduste selget ülevaadet. Väga oluline on kulutõhususe vaatest riigisektori IT-arendustest tervikliku ülevaate omamine ja dubleerimise vältimine.</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>
<p>Kokkuvõttes toetame ambitsioonikat visiooni, kuid peame oluliseks, et elluviimise mehhanismid, eelarve ja koostöö oleksid selgemalt kirjeldatud. See aitab suurendada arengukava selgust ja toetada selle tulemuslikku elluviimist.</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>
<p>KLIIMAMINISTEERIUM</p>	
<p>Kooskõlastame Vabariigi Valitsuse protokollilise otsuse „Arengukava „Eesti Digiühiskond 2035“ kinnitamine“ eelnõu järgmiste märkustega:</p> <p>Meie hinnangul on positiivne, et arengukavas on rõhutatud avatud standardite ja masinloetavuse kasutamise olulisust, mis toetab andmete tõhusamat korduvkasutamist ning infosüsteemide koostalitlusvõime suurendamist. Täiendava ettepanekuna võiks kaaluda ka Euroopa Liidu tasandil ühtsete andmestandardite kasutuselevõtu senisest aktiivsemat edendamist ning Eesti rolli selle protsessi eestvedajana, et soodustada piiriülest koostööd ja andmevahetust.</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>
<p>Palume infot, mis on saanud arengukavas varasemalt kajastatud ja eelmisel aastal ülevaatamiseks saadetud rohedigi tegevuskavast 2024-2026. Peame rohedigi valdkonda (käesolevas eelnõus digivaldkonna rohepööre ja IKT rohepööre) ja selle koordineeritud juhtimist endiselt oluliseks.</p>	<p>Selgitame: rohedigi tegevuskava 2024-2026 on kinnitatud ning sealseid tegevusi on jooksvalt ellu viidud. Hoiame teemat fookuses ka uuendatud arengukavas, kuid ei pidanud vajalikuks tegevuskava sellisel kujul otseselt sisse tuua.</p>
<p>Leheküljel 6 on üheks ootuseks teistele valdkondadele „Mööta asutuse IKT ökojalajälge ja viia ellu vähendamise kava.“ Leiame, et kuigi organisatsiooni kliima- ja keskkonnajalajälje mõõtmine hõlmab mingil määral ka digijalajälge, siis eraldi IKT ökojalajälje vähendamise kava koostamist me ei toeta. Teeme ettepaneku, et kavade koostamise asemel tuleks ette võtta konkreetsed sammud ja tegevused jalajälje vähendamiseks.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Leheküljel 6 on üheks ootuseks teistele valdkondadele „Koostada strateegilised tegevuskavad uute tehnoloogiate (eriti tehisaru ja andmelahenduste) kiireks ja laiaulatuslikuks skaleerimiseks.“ Arengukava eelmistes versioonides on ühe analoogse tegevusena toodud „Koostame kõigis avaliku sektori organisatsioonides</p>	<p>Selgitame: arengukava alaeesmärgi 1 ning alaeesmärgi 2 saavutamise eeldavad süsteemset lähenemist kõigis poliitikavaldkondades. Andmete ja tehisintellekti valge raamat 2024-2030 näeb samuti ette kõigis avaliku sektori</p>

<p>pikaajalise andmete ja tehisintellekti strateegia ja tegevuskavad vähemalt osana organisatsioonide olemasolevatest strateegiatest ja tegevuskavadest /.../." Palume selgitada kas käesolevas eelnõus mõeldakse tehisaru „strateegiliste tegevuskavadena“ tegevuskavasid, mida peaks koostama kõik avaliku sektori organisatsioonid? Kui jah, siis eelistame sellise absoluutse kohustuse mitte seadmist, vaid võimalust integreerida tehisaru skaleerimise eesmärgid olemasolevate strateegiate ja tegevuskavadega.</p>	<p>organisatsioonides andmete ja tehisintellekti rakendamise plaani koostamise, mis ei pea aga olema eraldi dokument, vaid võib olla osa olemasolevatest strateegiatest/tegevuskavadest või digipöörde plaanidest.</p>
<p>KULTUURIMINISTEERIUM</p>	
<p>Tunnustame „Digiühiskonna arengukava aastani 2035“ eelnõu (edaspidi arengukava) keskendumist kõige olulisemale ning arengukava selget ülesehitust.</p>	
<p>Teeme siinkohal järgmised märkused ja ettepanekud, mille arvestamist palume kaaluda.</p> <p>Arengukava algosas on toodud põhimõtete all eesti keele ja kultuuri elujõu tagamine digiruumis, kuid vastava põhimõtte rakendamiseks vajalikke tegevusi või suundi edasises arengukava tekstis välja ei tooda (v.a. keeletehnoloogiate all). Teeme ettepaneku tuua vastavad seosed eesti kultuuri elujõu tagamisega välja arengukava peatükis „Koostöö teiste valdkondadega“, kuhu palume lisada Kultuuriministeeriumiga koostöös elluviidavad järgmised võtmesuunad:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kultuuri kättesaadavus - arendame kultuuri kättesaadavust läbi digitaalsete lahenduste. Tegevus on vajalik, kuna kultuuri kättesaadavus eri sihtgruppide ja valdkondade lõikes ja regionaalselt on piiratud ja kultuurielus osalemise võimaluste mitmekesisus ja maht sõltub paljuski inimeste elukohast, vanusest, keeleoskusest ning sotsiaalmajanduslikest võimalustest. • Kultuuripärandi digiteerimine - jätkame kultuuripärandi massdigiteerimist ning digitaalse kultuuri loomise, säilitamise ja kättesaadavuse kvaliteedi tõstmist, lisaks edendame digisisu riskasutust. • Kultuuripärandi pikaajaline digitaalne säilimine - tagame pärandi säilimise tulevastele põlvetele, olenemata kriisidest maailmas. Tegeleme EL suunal Euroopa-ülese lahenduse väljatöötamisega digipärandi riigipiiriüleseks säilitusteenuseks. <p>Lisaks saab Kultuuriministeerium panustada mitmetesse teemadesse, mis on antud peatükis väljatoodud Haridus- ja Teadusministeeriumiga koostöösundade all, nt digipädevuse eesmärgi saavutamisel läbi raamatukogude vastava abistava rolli ning eestikeelse digisisu loomisel on seos läbi loovisikute tegevuse. Keeletehnoloogiate juures märgime, et eesti keele kõrval tuleb andmestada ka eesti kultuur ning selline kombinatsioon peaks leidma kasutust tuleviku multimodaalsetes (lisaks keelele veel heli ja visuaal, fotod, kujutav kunst jne) keelemudelites. Majandus- ja Kommunikatsiooniministeeriumiga koostööpunktide juurde („Eesti maine ja eksport“) soovime lisada meie rolli</p>	<p>Osaliselt arvestatud. Lisasime arengukava lisasse viite „Kultuur 2030“ arengukavale. DÜAKi uuendamisel on eesmärk hoida arengukava maht mõistlik, seetõttu kõiki kohti, kus koostööd omavahel tehakse, ei markeeri.</p>

läbi nii loomemajanduse, kui ka kultuurivaldkonna laiemalt, potentsiaali kasutamise.	
Arengukava osa „Maksumuse prognoos ja teiste valitsemisalade kohustused“ kohta juhime tähelepanu, et Kultuuriministeeriumi valitsemisalas vastavad eelarvelised vahendid puuduvad. Puuduolevad summad on vajalik leida riigi eelarvestrateegia protsessi raames või välisvahendite toel.	Teadmiseks võetud.
Kuna arengukava eesmärkide saavutamiseks on vajalik laiapõhjaline koostöö nii avalikus sektoris, kui ka sektorite üleselt, siis on väga oluline loodav rakendusmehhanism. Hetkel ei selgu arengukavast, sh seletuskirjast, ega lisast 2 („Olukorra analüüs ja tegevused arengukava eesmärkide täitmiseks“), kes on vastutav millise tegevuse täitmise eest (läbivalt kasutatakse „meie vormi“), milline on täpsem ajakava ja ressursid. Kuna Lisa 2 näeb ette mitmeid tegevusi kõigile avaliku sektori organisatsioonidele, siis jääb selgusetuseks, kuidas täpsemalt tagatakse antud tegevuste elluviimine, nt tehisaru rakendamise plaani loomine, pikaajalise andme- ja tehisaru strateegia ja tegevuskava koostamine.	Selgitame: arengukava annab ülevaate olulisematest tegevussuundadest, mille kaudu seatud eesmärged saavutada. Täpsemad tegevused ja konkreetne rahastuskava ja rollijaotus saab fikseeritud vastavalt RESi planeerimise põhimõtetele valdkonna arengukavade programmides. Arengukava juhtrühma kaudu toetatakse arengukava elluviimist ja seiret.
Arengukava lisa 1 („Mõisted“) peaks olema defineeritud, mis tähenduses mõistetakse „teenust“ käesoleva arengukava kontekstis. Mõiste „teenus“ on kasutusel ka keskvalitsuse tegevuspõhise eelarvestamise süsteemis, kuid konteksti kohaselt ei ole antud mõiste samane antud arengukavas kasutatava mõistega. Lisaks tuleks defineerida mõiste „otsene avalik teenus“ (lisa 2, mida ei kasutata arengukava tekstis) ning „digiteenus“. Mõistete selgitus on oluline, kuna sisuliselt määratleb see arengukava eesmärkide ja tegevuste ulatuse – kas arengukava on mõeldud katma vaid digitaalselt osutatavaid teenuseid (e-teenuseid, digiteenuseid) või siiski laiemalt kõiki avalikke teenuseid. Hetkel selles osas ühtne lähenemine arengukavas puudub.	Arvestatud. Lissasse 1 (mõisted) on lisatud teenuse ja otsese avaliku teenuse definitsioonid.
Eeltoodud punktidega nii arengukava rakendamise kui ka ulatuse osas haakub küsimus seonduvalt arengukavas kasutatava mõõdikuga „rahulolu avalike digiteenustega“. Antud mõõdiku allikaks on märgitud teenuste kataloog. Samas ei ole antud kataloogis täna kaardistatud teenused vaid digiteenused (st ainult digitaalsel teel osutataval), vaid kaardistatud on ka nn füüsiliselt või nn kombineeritud teel osutatavad otsesed avalikud teenused. Samuti ei haaku antud mõõdiku nimetusega arengukavas väljatoodud tegevus „Kehtestame ühtse teenuste standardi ja metoodika teenustega rahulolu mõõtmiseks“, mille sõnastuse kohaselt võiks eeldada, et tegemist on kõigi teenuste, olenemata osutamise viisist, standardi ja rahuolu mõõtmise metoodika ühtlustamisega. Eeltooduga haakub ka tänane probleemistik avalike teenuste rahuolu mõõtmise praktikaga, mis on täna teenuste lõikes ebaühtlane.	Selgitame: mõeldud on rahulolu avalike teenustega tervikuna. Nõustume kommentaari ja teema olulisega, Justiits- ja Digiministeeriumi 2026. a tööplaanist lähtuvalt on kavas see teema avada ja nägemus luua, sh välja töötada ühtne lähenemine ja metoodika rahulolu mõõtmiseks.
Arengukava lisa 2 kohaselt on plaan tagada avaliku sektori asutustes jätkuvalt teenuste kvaliteedi mõõtmise tava ja ühetaoline metoodika. Täna on avalike teenuste kataloogi põhjal teada, et on küllaltki palju otseseid avalikke teenuseid, mille juures rahulolu ei mõõdetata ning	

<p>rahulolu mõõtmine ei ole ka prioriteetne asutuste poolt. Lisaks, mõõtmise juures, on ka kasutatavad meetodikad väga erinevad. Kindlasti oleks vajalik antud tegevuse elluviimiseks keskkete koostöövõrgustikute toimimine (varasemalt toimunud võrgustike taaselustamine), arendus- ja kvaliteedispetsialistide senisest suurem võimestamine ning asutuse juhtide teadlikkuse tõstmine antud teemas.</p>	
<p>RAHANDUSMINISTEERIUM</p>	
<p>Rahandusministeerium koostöölatab „Digiühiskonna arengukava aastani 2035“ eelnõu järgmiste märkustega:</p> <p>1. Eesmärgid, mõõdikud ja tulemuste jälgitavus</p> <p>Arengukavas puuduvad selged mõõdikud, mis võimaldaksid hinnata ligikaudu 1,3 miljardi euro suuruse investeeringu (arengukava maksumus) mõjusust ja tulemuslikkust. Mõõdikud puuduvad keskkete tegevussuundade, näiteks „Andmepõhine ühiskond ja tehisaru“ ja digivaldkonna rohepöörde, edenemise hindamiseks. Ilma mõõdikuteta ei ole võimalik teha tõenduspõhiseid eelarveotsuseid ega hinnata kuluefektiivsust.</p>	<p>Arvestatud. Oleme mõõdikuid juurde lisanud.</p>
<p>2. Arengukava rahastamine</p> <p>Arengukavas puudub ülevaade tegevuste maksumustest (v.a Justiits- ja Digiministeerium). Lisaks on ministeeriumitele pandud kohustus planeerida oma eelarvest mitmeid tegevusi (nt. üleriigiliste kriitiliste teenuste pilves käideldavaks muutmise; küberjuhtimiskeskuse funktsionaalsuse üleriigiline konsolideerimine; tehisaru laialdane kasutuselevõtt avalikus sektoris; suveräänse tehisarutaristu ja -võime loomine; andmejälgija kasutusele võtmine jne), milleks rahalised vahendid puuduvad. Ilma valitsemisalade kuluprognoosideta ei ole võimalik hinnata arengukava kogumaksumust ja investeeringute ning tegevuskulude jaotust. Arengukavas puudub ülevaade oodatavast kokkuhoiust (nt. teenuste konsolideerimine, dubleerimise vähendamine), mis raskendab kuluefektiivsuse hindamist.</p>	<p>Selgitame: ministeeriumidele pandud kohustused tulenevad suurest VVTP-st. Kahjuks ei ole Valitsus nende eesmärkide tarbeks eraldi vahendeid eraldanud, seega tuleb need eesmärgid täita olemasolevate vahenditega.</p> <p>Valitsemisalade kuluprognoose ei ole JDM koostanud, kuna need peavad ministeeriumid ise tegema oma programmide koostamisel.</p>
<p>3. Ministeeriumite ja valitsemisalade infosüsteemide toetamine</p> <p>Arengukavas puudub selge raamistik ministeeriumite ja valitsemisalade infosüsteemide arendamise toetamiseks. Ilma selge toetuskeemita ei ole valitsemisaladel võimalik täita arengukavas seatud ootusi, näiteks tehisaru kasutuselevõtt või teenuste konsolideerimine.</p>	<p>Selgitame: praegusel perioodil veab JDM digipöörde toetuskeem, kust teised valitsemisalad saavad toetusi taotleda. Selget valitsemisalade infosüsteemide arendamise toetusraamistikku ei saa DÜAKis välja tuua, kuna Eestis on detsentraliseeritud juhtimine, sh IKT kuludes – iga valitsemisala planeerib ja vastutab oma kulude eest ise. Sellepärast on DÜAKis välja toodud vaid JDM kulud. Lisaks, RRF vahendite kasutamine lõpeb 2026. aastal ja käesoleva SF perioodi vahendid on suures osas jaotatud ning uue SF perioodi osas ei ole meil Rahandusministeeriumilt kindlust, et saame valitsemisalade vajadusi toetada vähemalt samas mahu praeguse perioodiga. Kui Rahandusministeerium selle kinnituse annab, siis saame 2029. aastast DÜAKi prognoosida ka uue perioodi SF vahendid.</p>

<p>4. IKT kulud Arengukava rõhutab kulutõhusust ja ressursside koondamist, kuid puudub terviklik raamistik IKT kulude ühtseks käsitlemiseks riigiüleselt. Soovitame lisada konkreetse tegevusena ühtse IKT kulude metoodika väljatöötamise ja rakendamise kõigis valitsemisalades.</p>	<p>Arvestatud. Teksti täiendatud viitega ühtsele metoodikale. Samuti on eelnõus tekst, et aastaks 2030 on digiriigi ja IKT valdkonna juhtimine korraldatud keskselt ja valitsemisalade üleselt. Selle tegevuse raames on ka kulutõhusust ja ressursside koondamist ette nähtud.</p>
<p>5. Valdkondlik digipööre Arengukavas kasutatakse mõistet digipööre üldises tähenduses, kuid puudub terviklik juhtimis- ja rahastusraamistik ning selge seos DÜAK 2030 alusel kujunenud struktuuritoetuste loogikaga.</p>	<p>Osaliselt arvestatud. Oleme täiendanud eelnõu teksti.</p>
<p>6. Tehisaru ja andmed Arengukava lisas on toodud, et igas avaliku sektori organisatsioonis koostatakse tehisaru rakendamise plaan. Palume täpsustada, kas plaani koostamine on Justiits- ja Digiministeeriumi ülesanne ja kuidas see erineb pikaajalise andme- ja tehisaru strateegia koostamisest?</p>	<p>Selgitame: mõeldud on sama asja. Andmete ja tehisintellekti valge raamat 2024-2030 näeb ette, et kõik avaliku sektori asutused koostavad pikaajalise andmete ja tehisintellekti rakendamise plaani, mis ei pea aga olema eraldiseisev dokument, vaid võib olla osa olemasolevatest strateegiatest/tegevuskavadest või digipöörde plaanidest.</p>
<p>7. Arengukava elluviimine ja vastavus kehtivalt regulatsioonile Vastavalt Vabariigi Valitsuse 19.12.2019.a määruse nr 117 „Valdkonna arengukava ja programmi koostamise, elluviimise, aruandluse, hindamise ja muutmise kord“ § 7 lõikele 1 viiakse programmiga ellu valdkonna arengukava alaeesmärgi. Arengukavas on toodud: „Arengukava viiakse ellu digiühiskonna programmi kaudu. See programm määratleb konkreetsed aastased eesmärgid, tegevused, vastutajad, eelarved ja mõõdikud, järgides riigieelarve seadust.“ Arengukavas on sätestatud kolm alaeesmärgi, millest tulenevalt peaks koostama ka kolm programmi. Palume selgitada, millistel kaalutlustel minnakse nimetatud määrusega vastuollu ning arengukava ei plaanita hakata ellu viima kolme programmiga? Lisaks juhime tähelepanu, et programmides pannakse paika 4-aastased eesmärgid, tegevused, vastutajad, eelarved ja mõõdikud, mitte aastased. Arengukava eelnõu ja selle lisa ei ole täielikult kooskõlas ning eelnõu ei toeta kõiki lisas loetletud tegevusi. Kohati on arengukavasse toodud liigne detailsus, mis ei ole arengukava tasemel põhjendatud. Nt „kehtestame arendusprojektide määruse, mis tagab üleriigiliselt IKT ressursside mõistlikuma riskasutuse ning vähendab dubleerimist“.</p>	<p>Selgitame: seni on Digiühiskonna arengukava 2030 tegevusi ellu viidud ühe programmi kaudu ning see on Rahandusministeeriumiga kooskõlastatud. Põhjuseks on olnud, et Digivaldkonna eelarve ei annaks oma mahult mitut programmi välja ning piisav selguse ja läbipaistvuse tase on võimalik luua programmi tegevuse tasandil. Oleme valmis Rahandusministeeriumiga konsulteerima, mitu programmi oleks asjakohane tekitada.</p>
<p>Arengukavas on läbivalt viidatud mahukatele visioonidokumentidele „Andmete ja tehisintellekti valge raamat“ ja „Personaalse riigi valges raamat“, kuid puudub konkreetne ja selge seos nende põhimõtetega.</p>	<p>Selgitame: seos on olemas ning nende dokumentidega kokkulepitud põhimõtteid ka rakendatakse tegevussuundade elluviimise kaudu.</p>
<p>RIIGI INFOSÜSTEEMI AMET</p>	
<p><u>DÜAK seosed teiste strateegiadokumentidega</u> Palume täpsustada, kuidas ning millises ajaraamis seotakse uus arengukava digiühiskonna programmiga. Samuti palume võimalusel selgitada programmi struktuuri, arvestades et sealt tuleb välja eelarve jaotus (meetme ja tegevuse tasand). Muuhulgas palume arvestada kesksete digiteenuste ja küberturvalisuse</p>	<p>Selgitame: kui arengukava saab 2026. aasta alguses kinnitatud, on võimalik programm esitada uue struktuuriga 2027. aastaks. 2026. aasta programm lähtub kehtivast arengukavast, sai kinnitatud koos 2026+ RES-iga ning kehtib.</p>

seostega. küberturvalisuse investeeringud on seotud teenuste arendamisega.	Näiteks paljud eraldamatult	
Palume täiendavalt täpsustada DÜAK põhidokumendi ja Lisa 2 vahelist seost. Muuhulgas soovitame konkreetselt kirjeldada, kas prioriteetsena nähakse põhidokumendis või Lisas 2 loetletud tegevusi.		Selgitame: arengukava eelnõu, ehk põhidokument on see, mille alusel planeeritakse programm ning lisad annavad detailsema ülevaate olukorra analüüsist, seonduvatest arengukavadest jne. Arengukava põhitekti ja selle lisas toodud tegevuste sõnastust on omavahel ühtlustatud, et vältida vastuolusid.
Soovitame lisada loetelu olemasolevatest DÜAKiga seonduvatest valgetest raamatutest ja nende rakenduskavadest tervikliku ülevaate eesmärgil.		Osaliselt arvestatud. DÜAKi teksti eri tegevussuundade alla on lisatud viited asjakohastele valgetele raamatutele.
Soovitame peatükki "Olemasolevad koostööd teiste valdkondadega" täiendada viidetega vastavatele koostöökokkulepetele valdkondade ülese koostöö hetkeseisu sisustamise eesmärgil.		Selgitame: loetelu eesmärk on juhtida VV-s tähelepanu ja saada kinnitust ministritelt/ministeeriumidelt, et nad aitavad loetletud liinides eesmärke saavutada ja panustavad vajadusel ka oma ressursse. Oleme peatüki pealkirja ümber sõnastanud „Olulisemad rollid ja tegevused arengukava elluviimisel“.
<u>Mõisted</u> Dokumendis kasutatakse riigiportaali eesti.ee tähistamiseks kas „eesti.ee“ või „riigiportaal“. Soovitame läbivalt kasutada ühte neist või kokku „riigiportaal eesti.ee“. Samuti palume kaaluda üldnimetuse „teabevaravad“ sissetoomist, mis hõlmab endas nii riigiportaali eesti.ee kui ka andmed.eesti.ee.		Arvestatud.
Soovitame eelistada mõistet „andmestikud“ mõistele „andmekogud“. Viimane neist mõistetest on aja jooksul oma väärtust märkimisväärselt kaotanud, tähistades parimal juhul alamosa andmestikest ja kehvemal juhul on ekslikult kasutuses sünonüümina mõistetele "andmebaas", "infosüsteem" jne. Vastukaaluks mõiste „andmestikud“ on kasutuses läbipaistva andmetöötuse valdkonnas, teenides DÜAK 2035 eesmärke.		Arvestatud.
Soovitame eelistada mõistet „andmestikud“ mõistele „andmekogud“. Viimane neist mõistetest on aja jooksul oma väärtust märkimisväärselt kaotanud, tähistades parimal juhul alamosa andmestikest ja kehvemal juhul on ekslikult kasutuses sünonüümina mõistetele "andmebaas", "infosüsteem" jne. Vastukaaluks mõiste „andmestikud“ on kasutuses läbipaistva andmetöötuse valdkonnas, teenides DÜAK 2035 eesmärke.		Arvestatud.
Soovitame eelistada mõistet "masinmõistetav" mõistele „masinloetav“. Esimene neist seostub struktureeritud ja kvaliteetsete andmestike kui tehisarv eesmärgipärase kasutuse eeldusega. Vastukaaluks masinloetav ei too piisavalt esile eesmärgipärase andmetöötuse põhimõtete olulisust.		Mittearvestatud. Mõiste "masinloetav" on üldkasutatav termin.
Palume mõiste "EUDI digikukkur" asemel kasutada ametlikku mõistet "Euroopa digiidentiteedikukkur" terminoloogilise ühtsuse huvides		Mittearvestatud. Eelnõu teksti täiendades on sealt eemaldatud konkreetne viide Euroopa digiidentiteedikukrule ning

	kasutatud selle asemel üldisemat viidet uusima põlvkonna eID lahendustele.
<p><u>Praegune kontekst</u></p> <p>DÜAKi sissejuhatuses on tabavalt öeldud, et praeguse ajajärgu nõudlikus olukorras vajavad Eesti digiriigi strateegilised eesmärgid kohendamist ja fookus radikaalset teravdamist. Samal ajal muutub tehnoloogia haldamine eksponentsiaalselt keerukamaks, nõudes laiapõhjalist teadlikkust uute tehnoloogiate võimalustest ja riskidest. Eeltoodu vaimus tuleks dokumendi alguses konteksti loovas peatükis eriliselt rõhutada hariduse ja ekspertide järelkasvu vajaduse teemat ning see oluliselt detailsemalt sisse pöörida ka alameesmärkidesse. Avaliku sektori IKT peab olema tellija rollis, et tekiks kaasaegseid digi- ja küberteadmisi ning huvi omav põhi- ja keskkoolilõpetajate seltskond.</p>	<p>Selgitame: nõustume, et kaasaegsed digi- ja küberteadmised on digiriigi arengu ning turvalisuse võti (vt joonis eelnõus üldeesmärgi ja alaeesmärkide osas). DÜAKi uuendatud versioonis oleme digipädevustega seonduvad eesmärgid ja tegevused selguse mõttes kokku koondanud. Samuti oleme juurde toonud konkreetse mõõdiku digipädevuste osas ning põhimõtete all on viidatud ühe olulise teemana elukestvõimele digipädevusele.</p>
<p>Soovitame suurendada Eestisse andmekeskuste rajamise rõhku, muuhulgas selgitades DÜAKis seda soodustavaid meetmeid. Praeguse kavandi viited suveräänsele arvutusvõimekusele (põhidokumendis) ning andmekeskustele (Lisa 4, lk 19) võivad jääda märkamatuks. Samas on andmekeskused oluline eeldus tehisaru suveräänseks kasutamiseks.</p>	<p>Arvestatud. Uues versioonis on tehisaru ning arvutusvõimekust oluliselt rohkem esile toodud ning täiendatud ka andmekeskuste rajamist toetavate tegevustega.</p>
<p>Soovitame täiendavalt selgitada, milles seisneb IKT-teenuste krooniline killustatus ning millistel kaalutlustel on see digiriigi peamine siseriiklik pidur. Samuti soovitame täiendavalt selgitada seost dubleeriva andmekorje ning julgeolekuriskide vahel.</p>	<p>Arvestatud. Sõnastust on täiendatud.</p>
<p>Soovitame rõhutada, et geopoliitiline vastasseis ei avaldu üksnes üksikrühnakute või intsidentidena, vaid pikaajalise surve ja katkematu mõjutustegevusena. Selles Eesti eesmärkide saavutamise eeldab selget vastutusjaotust, otsustusvõimekust ja järjepidevat juhtimist üle asutuste.</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>
<p>Soovitame riigi ja erasektori koostöös rõhutada väärtusloomet. Seega riigi ja erasektori koostöö fookus peab laienema idufirmade toetamiselt kogu majanduse laiahaardelisele andmepõhisele ümberkujundamisele (mitte vaid digitaliseerimisele) ning andme- ja tehisaru võimekuse tõstmisele.</p>	<p>Arvestatud. Sõnastust on täiendatud.</p>
<p>Alaeesmärk 1. Maailma parim digiriigi kasutajakogemus</p> <p>Palume riigi kesksete digiteenuste pakkumist ja vahendamist rõhutada 1. alaeesmärgi läbiva suunana, kuna see hõlmab kõiki loetletud võtmesuundasid. Samuti palume käsitleda personaalse riigi ja kasutajakeskseid teenuseid tervikuna, mis toob esile kesksete digiteenuste olulisuse. Praeguses kavandis on need jaotatud 1. ja 3. võtmesuuna vahele, mis võib killustada tervikvaate loomist.</p>	<p>Arvestatud.</p>
<p>Palume olulisena rõhutada, et kasutajakeskse visiooni realiseerumine eeldab teenuste arendamise kõrval ka protsesside, rollide ja teenuste omandimudelite muutumist üle organisatsioonipiiride. See aitab esile tuua, et personaalse riigi rakendamine pole üksikute teenuste arendusprojekt, vaid erinevate teenuste kogumiku teadlik juhtimine.</p>	<p>Teadmiseks võetud. Täpsemad põhimõtted on toodud Personaalse riigi valges raamatus.</p>
<p>Soovitame täiendada peatükki rõhutusega, et maailma parim digiriigi kogemus peab olema ka turvaline ja turvalisus võiks olla kasutajakogemusse sisse kirjutatud nt "security by design" põhimõtetega. Praeguses</p>	<p>Arvestatud. Alaeesmärgis 1 on toodud, et kogu digiriik toetub turvalistele platvormidele.</p>

kavandis on võtmesuundades küll sõnadega mainitud "turvalisust", kuid personaalriigi ega andmepõhise ühiskonna puhul pole seda sisu poolest mainitud.	
Soovitame andmepõhise otsustamise võimaldamist rõhutada ka 2. võtmesuunas.	Arvestatud.
Soovitame võtmesuund 3 ümber nimetada kui "Tulevikukindla digiriigi keske alustaristu komponendid ja teenused.". See seostub muuhulgas punktis 14 mainitud riigi keskkete digiteenuste olulisusega.	Mittearvestatud. Pakutud sõnastus jääks võrreldes olemasolevaga liiga kitsaks.
Palume 3. võtmesuunas üle hinnata Eesti digiriigi keskkete komponentide loetelu. Riigi Infosüsteemi Amet on valmis panustama loetelu sõnastamisse koostöös Justiits- ja Digiministeeriumiga.	Teadmiseks võetud. Eesmärk on tuua näited keskketest komponentidest, mitte ammendavat loetelu esitamine.
Palume täiendada 3. võtmesuunda rõhutusega, et eID valdkonna tegevused lähtuvad identiteedihalduse ja elektroonilise identiteedi valgest raamatust. See on oluline nende dokumentide sidumiseks.	Arvestatud. Viide valgele raamatule on lisatud.
Palume 3. võtmesuunas rõhutada keskkete teenuste seas ka riigivõrku kui riigiasutuste ja ühiskondlikult oluliste ettevõtete toimepidevuse tagajat kriisiolukordades. Riigivõrgul on oluline roll nii sidetaristu kui laiemalt digiteenuste toimepidevuse tagamisel.	Selgitame: Riigivõrku on käsitletud alaeesmärgi 4 all.
Soovitame võtmesuunda 4 „Digiriigi arengu strateegiline juhtimine“ täiendada eesmärgiga vähendada järjepidevalt taakvara osakaalu digitaalsetes teenustes.	Arvestatud.
Alaeesmärk 2: IT-vaatlikum, turvaline ja kaitstud küberruum Soovitame pealkirja ümber sõnastada kui "IT-vaatlikum ühiskond, turvaline ja kaitstud küberruum." IT-vaatlikus on kasutatav pigem ühiskonna (inimesed) kui küberruumi kontekstis.	Arvestatud.
Palume lisada eesmärgina "tõsta küberturbe teadlikkuse taset kogu riigis." See on ühine eesmärk ja eeldus erinevates organisatsioonides teadliku küberturvaline käitumine tagamisel.	Selgitame: see üleriigiline eesmärk on käsitletud võtmesuuna 2 all ("Suurendame kogu ühiskonna kerkust teaduspõhiselt ja tulevikukindlalt").
Alaeesmärk 3. Hüperühendustega Eesti Soovitame täiendada eraldi võtmesuunana tasukohase sideühenduse saavutamine. Väga suure läbilaskevõimega võrgu kättesaadavus riigis on tabeli kohaselt 81%, kuid Statistikaameti andmetel on vaid 30% ettevõtetel ühendus 100 - <500 Mbit/s ning ühendus 500 - <1 Gbit/s vaid 13% ettevõtetest. Seega võrk on kättesaadav, kuid see pole võrreldes naaberriikidega taskukohane.	Arvestatud. Teksti täiendatud tegevussuunaga "parandame konkurentsiolekorda läbi efektiivsemate sidevõrkude juurdepääsutingimuste rakendamise"
Sidetaristu toimepidevuse ja turvalisuse kindlustamise juures soovitame eraldi ära mainida vajaduse teha eraldi strateegilisi taristuotsuseid julgeolekukaalutlustel, näiteks hankides kallimaid seadmeid usaldusväärsustest allikatest odavamate riskantsemate seadmete asemel toimepidevuse eesmärgil.	Mittearvestatud. Sidevõrkudes ebaturvaliste seadmete kasutamise piiramiseks on mehhanism olemas.
Soovitame täiendavalt selgitada, kellest või millest sõltumatust soovitakse välisühenduste osas saavutada. Samuti palume täiendavalt selgitada, kuidas sõltumatust luuakse – kas pigem uute ühenduste loomise või olemasolevate ühenduste sõltumatuks muutmise teel.	Selgitame: sõltumatuse all peetakse silmas rahvusvaheliste ühenduste paljusust, mis aitab mõne ühenduse katkemisel kasutada teisi alternatiivseid ühendusi, millega oleks tagatud sideteenuste toimepidevus.
Teiste valdkondade kaasatus ning ootused, olemasolevad koostööd teiste valdkondadega	Arvestatud. Teksti on täiendatud.

Soovitame avalike teenuste delegeerimise osas rõhutada ka vajalike eeltingimuste loomist – teenuste kvaliteedi tagamine, küberturvalisus ja efektiivsus. See võimaldab riigil keskenduda järelevalvele ja strateegilistele prioriteetidele, jättes teenuseosutamise spetsialistidele.	
Soovitame juhtide ja spetsialistide ümberõppe osas seada laiemat eesmärki vaid muudatuste vedamisest. Näiteks võiks eesmärk olla käivitada laiaulatusliku digioskuste täiendõppe, et võimestada juhte ja spetsialiste digimuutusi vedama, koostööd tugevdama ning digiprojektide rakendamist kiirendama.	Selgitame: see on hõlmatud digimuutuste vedamise all.
Soovitame olulisena teadusrahastuse osas seada eesmärgiks esmalt selgitada teadus- ja arendustegevuse sisu digiriigis ning väärtustada olemasolevat koostööd teiste valdkondadega. See on püsiva ja kasvava rahastuse üks peamine eeltingimus, mis vajaks tänast praktikat hinnates korrastamist.	Teadmiseks võetud.
Tulevikuvalmiduse osas palume uute kompetentsikeskuste rajamise asemel või nendele lisaks rõhutada eesmärgina olemasolevate kompetentsikeskuste võimestamist.	Teadmiseks võetud. Iga uue kompetentsikeskuse loomisel vaadatakse üle olemasolevate võimestamise vajadus ning uusi luuakse ainult olukorras, kus see on eesmärkide saavutamiseks vältimatu.
RIIGI INFO- JA KOMMUNIKATSIOONITEHNOLOOGIA KESKUS	
Riigi Info- ja Kommunikatsioonitehnoloogia Keskus toetab digiühiskonna tegevuskava projekti ning leiab, et see on selge ja kaasaegne, mis tunnistab nii tehnoloogilisi murranguid (AI, agendid, kvantitehnoloogia jt) kui ka geopoliitilisi riske (küberrünnakud, desinformatsioon). Konkreetsed visioonilood ja näited muudavad abstraktsed eesmärgid selgemaks ja käegakatsutavaks. Teeme mõned tekstilised ettepanekud, kus näeme, et saame RITI ülesannete kontekstis kaasa aidata parema digiriigi kujunemisele. Ettepanekud on lisatud otse arengukava teksti punasega:	Teadmiseks võetud.
Alaeesmärk 2, teine lõik, lisada: "Turvaline ja kaitstud küberruum eeldab alustaristu konsolideerimist, kus põhikomponendid ja -teenused on ühiselt hallatud ning taaskasutatavad. See loob eelduse platvormipõhiseks, koostalitlusvõimeliseks ja turvaliseks digiriigiks ning väldib dubleerivaid lahendusi".	Osaliselt arvestatud. Alaeesmärgi 1 tegevussuuna 2 (toimepidev, turvaline ja pragmaatiline teenusekorraldus) all on alustaristu konsolideerimine eraldi välja toodud, st eesmärgiks on lihtsustada ja korrastada teenusekorraldust, konsolideerida dubleerivaid IKT alaseid tegevusi, taristut ja asutusi; ühtlustada ja automatiseerida sarnaseid funktsioone haldusalade üleselt. Sama tegevussuuna all on seatud eesmärgiks rakendada riik kui platvorm põhimõtet, kus keskseid lahendusi arendatakse ja hallatakse ühiselt.
Alaeesmärk 2, teine võtmesuund, lisada: "Konsolideerime alustaristu lähtudes küberturvalisuse ja usaldusväärsuse aspektidest"	Arvestatud osaliselt. Alustaristu konsolideerimine on lisatud alaeesmärgi 1 võtmesuuna 2 „Toimepidev, turvaline ja pragmaatiline teenusekorraldus“ alla. Alustaristu konsolideerimise käigus on mh võimalik arvestada ka küberturvalisuse ja usaldusväärsuse aspektidega.
RIIGIKANTSELEI	
DÜAK on oma varasemate versioonidega võrreldes teinud märgatava arenguhüppe, on hõlpsamini loetav ja arusaadavam, vähem loosunglikum.	Teadmiseks võetud, mõõdikute osa täiendatud.

<p>Tulevikustsenaariumite sidumine arengukava eesmärkidega on eeskujuks kõigile avalikus sektoris. Hea, kui need saaks siduda ka konkreetsete mõõdetavate andmetega - kuidas me stsenaariumite suunas liigume. Olete teinud väga kvaliteetse töö. Mõned nüansid toome siiski välja, millele tähelepanu pöörata:</p>	
<p>Palume täpsustada väiteid Eesti kontekstis ning siduda need konkreetsemalt olemasolevate või kavandatavate lahendustega, ning võimalusel veidi enam fookust seada alameesmärkide sees. See aitaks paremini mõista, kuidas lähenemine haakub reaalse praktikaga ning suurendaks DÜAK mõju.</p> <p>Lk 1: "Riigiteenuste tulevik ei ole enam päringupõhine, vaid agentne ja ennetav. Andmepõhised agendid võtavad enda kanda proaktiivse rolli: nad tuvastavad õigused, eeltäidavad otsused ja juhivad asutusteülest suhtlust, tehes reaalarajas tarku järeldusi nii andmekogude, tekstide kui ka sensorinfo põhjal." Või lk 3 "Tõhustame andmehaldust ja andmete taaskasutust" Või lk 4 "suurendame ohuteadmust ja kerkusvõimet, parandades ohtude nähtavust ja seiret". Arengukava mõju ja ambitsioon võiks veelgi selgemalt esile tulla, kui eesmärkide juurde lisada konkreetsem vaade kavandatavatele tulemustele. Näiteks võiks kaaluda, kas on võimalik nimetada lk 3 „Eestis toimivad proaktiivsed ja terviklikud teenused“ teenuseid või vähemalt sektoreid, kus arengukava perioodil on plaanis teha sisuline hüpe. Täiendav konkreetsus aitaks paremini mõista kavandatud muutuse ulatust ja praktilist tähendust. Lk 3 "konsolideerime tugitegevusi" võiks tuua näiteid konkreetsetest tugitegevustest, mida kindlasti konsolideeritakse. Või ka lk 3 "/.../ paneme andmed tööle ja loome tulevikukindla andmemajanduse."</p>	<p>Arvestatud ja täpsustatud.</p>
<p>Teksti võiks kaaluda mõnevõrra lihtsustada ja tihendada, et põhisoõnum oleks lugejale selgem. Näiteks lk 1 lõiku on võimalik sõnastuslikult lühendada (kollasega märgitud kohti koondades): "Samal ajal muudab tehnoloogia (kvanttehnoloogia, krüptograafia, biotehnoloogia, sünteetilised andmed) haldamise eksponentsiaalselt keerukamaks, nõudes laiapõhjalist teadlikkust uute tehnoloogiate võimalustest ja riskidest ning suveräänset arvutusvõimsust."; lk 2 "<i>proaktiivne riik nõuab platvormipõhist lähenemist ja radikaalset koostalitlust</i>" Jne.</p>	<p>Osaliselt arvestatud ja osaliselt sõnastusi muudetud.</p>
<p>Kasutada võiks võimalust selgemalt avada arenguperspektiivi andmete väljastamise ja taaskasutuse platvormi osas, mille kaudu riigi andmeid saaks turvaliselt ja kooskõlas õigusraamistikuga vääridada, ka erasektori ja teaduse vajadusteks. Praegu toimub andmekogude taaskasutamine eeskätt sektoripõhiselt (nt teadusuuringute õiguslikul alusel), ning paralleelselt arendavad oma lahendusi mitmed asutused (sh Statistikaamet ERIKA kaudu, Sotsiaalministeerium ning terviseandmete taaskasutuse kompetents Metroserti/RUKi eestvedamisel). Arengukava tasandil võiks kaaluda, kas ja kuidas neid algatusi paremini ühtlustada ja koordineerida, et suurendada mõju ja vältida killustumist.</p>	<p>Arvestatud.</p>

Võiks kaaluda, kas ja kuidas kajastada arengukavas plaanitavat gigatehast ning selle võimalike harude loomise seost DÜAKi eesmärkidega, eriti arvestades selle potentsiaalset mõju riigi andmetööstus-, arvutus- ja tehisaru võimekusele ning koostööpotentsiaali erasektoriga.	Arvestatud.
Sõnastus „arendame järjepidevalt digioskusi ja -kompetentsi kogu haridusteel“ võib jääda mitmeti tõlgendatavaks, kuna haridusteed seostatakse sageli eeskätt formaalhariduse ja noortega. Kui eesmärk on rõhutada elukestvat õpet, sh täiskasvanute ja töötava elanikkonna digioskuste arendamist, võiks kaaluda selle selgemat esiletoomist. Samuti aitaks arengukava mõju paremini mõista, kui oleks täpsustatud, milliseid täiskasvanute digipädevuse kitsaskohti soovitakse lahendada.	Arvestatud.
Kontseptuaalne seisukoht "Riigi ja erasektori koostöö fookus peab laienema idufirmade toetamiselt kogu majanduse digitaliseerimisele ning andmetööstus- ja tehisaru võimete parandamisele" on kooskõlas TAIE arengukavaga, kuid soovitame kaaluda mõiste „idufirmad“ asendamist mõistega „tehnoloogiaettevõtted“ või „IT firmad“, et olla täpsem. Palun viidata arengukavas, mis andmestikel põhineb arusaam, et meie traditsiooniline majandus on vähedigitaalne.	Arvestatud.
Lk 3 "Tagame suveräänse arvutusvõimsuse ja suuname investeeringuid suurte keelemudelite arendamisse". Palume täpsustada, millistest ja kui suurtes investeeringutest juttu on ning kuna investeeringutest on juttu vaid AI kontekstis, siis kas võib eeldada, et teistel eesmärkidel selliseid investeeringuid ei plaanita?	Arvestatud. Investeeringuid on plaanis teha ka teistest valdkondades. Selguse mõttes võtsime sõna investeeringud välja ühest kohast.
Lk 6: "Koostada strateegilised tegevuskavad uute tehnoloogiate (eriti tehisaru ja andmelahenduste) kiireks ja laiaulatuslikuks skaleerimiseks" - millist kohta näete sellistel strateegilistel tegevuskavadel tänases strateegilise planeerimise süsteemis, arvestades, et me strateegiliste dokumentide arvu ei peaks suurendama vaid peaksime keskenduma ennekõike tegevuste elluviimisele, mitte panema peamise tööjõu tegevuskavade koostamisele?	Selgitame: arengukava alaeesmärgi 1 ning alaeesmärgi 2 saavutamine eeldavad süsteemset lähenemist kõigis poliitikavaldkondades. Andmete ja tehisintellekti valge raamat 2024-2030 näeb ette kõigis avaliku sektori organisatsioonides andmete ja tehisintellekti rakendamise plaani koostamise, kuid see võib olla osa olemasolevatest strateegiatest/tegevuskavadest või digipöörde plaanidest, mida esitatakse EL vahendite saamiseks, st ei pea olema eraldi dokument.
Lisad Lk 2: „Tagame ühtse kasutajakesksete teenuste standardi“, mis hõlmab teenuste kujundamist, arendamist, juhtimist ja mõõtmist, ning uuendame seda. Kui me tahame tõsta kasutajate rahulolu, siis palume kaasata UI ja UX eksperte. Hetkel riigiteenused võimaldavad väga laia funktsionaalsust, kuid kasutamise lihtsus jääb tugevalt alla erasektori lahendustele, mis tekitab negatiivse kontrasti riigiteenuste kasutusmugavuse suhtes.	Teadmiseks võetud.
Lisad Lk3: „Arendame välja riikliku postkasti, tagame selle laialdase kasutuselevõtu ning seadustame selle riikliku teadete ja dokumentide kätetoimetamise põhikanalina traditsioonilise postiteenuse asemel.“ Mitmetel @eesti.ee aadressi kasutajatel on ilmselt valusalt mees, kuidas riik ühel hetkel otsustas suunamisteenuse kinni panna. See tähendas, et kõik teenused, kus @eesti.ee aadress oli	Teadmiseks võetud, selle teema reguleerimine ei ole arengukava tase.

<p>kasutusel, tuli eraldi läbi käia ja see asendada. Peale @eesti.ee suunamise teenuse sulgemist polnud see kohati enam isegi võimalik, kuna kinnitusmaili, mis tuli vanale @eesti.ee aadressile, polnud võimalik kätte saada. Ettepanek, et juba praegu arvestataks ja mõeldaks läbi olemasoleva teenuse sulgemine, mis peab olema põhjendatud ja hästi kommunikeeritud, kuna sellest sõltub riigi usaldusväärsus.</p>	
<p>Arengukava elluviimise peatükis võiks kaaluda rollide täpsustamist. Lisaks Justiits- ja Digiministeeriumi koordineerivale rollile on mitmel valdkondlikul osapoolel keskne panus andmetemaatikas: Statistikaametil kui riiklikul andmepädevuse ja andmete koondamise kompetentsikeskusel, TEHIKul kui suuremahuliste terviseandmete haldajal ja vääringdajal ning Haridus- ja Teadusministeeriumil TI-hüppe ja noorte ning õpetajate digioskuste arendajal. Jne.</p>	<p>Selgitame: Oleme täpsustanud rolle peatükis Olulisemad rollid ja tegevused arengukava elluviimisel, sh HTM, MKM, VÄM. Statistikaamet ning teised asutused on hõlmatud DÜAK juhtrühma ning panustavad arengukava elluviimisesse oma pädevuste piires. Andmetega seotud koostöö ja projektid on täpsemalt loetletud andmevaldkonna tegevuskavas. Arengukavas läbivalt on palju koostööd eeldavaid tegevusi ja eesmärgi ning selliselt kõike kaardistades muutuks dokument liiga pikaks ja mahukaks.</p>
<p>SISEMINISTEERIUM</p>	
<p>Kuidas on kaasatud ja arvesse võetud riiklikke plaane ja suundi, mis seotud kosmosevaldkonnaga (iseäranis side)? Kosmosevaldkonda iseloomustab praegusel ajahetkel suund kaitse ja sisejulgeoleku tegevustele ning Eesti kosmosestrateegia on samuti üle vaatamisel. Sama küsimus ka osas, mis puudutab kvantitehnoloogiat ja vastava teekaardi koostamist MKM tellimisel.</p>	<p>Selgitame: arengukavas on eelkõige seosed loodud teiste valdkonna arengukavadega, mis koos Eesti 2035, poliitika põhialustega ning programmidega on riigieelarve mõistes strateegilised arengudokumendid. Samuti oleme lisanud viite ÜRP-ile 2050, mis riigi keskselt ruumiplaneerimist suunab. Kuigi arengukava elluviimisel arvestatakse ka mitmeid teisi dokumente, sh valgeid raamatuid, valdkondlikke strateegiaid, teekaarte jne, ei ole mõistlik kõiki neid arengukavas nimetada, isegi kui arengukava sisuliselt neid arvestab ja nendest lähtub. Leiame, et kvantitehnoloogia on arengukava tekstis piisava üldistusastmega hõlmatud. Teekaartide osas märgime, et lisaks MKMile, teevad kvantitehnoloogiate teekaartidega tööd ka JDM ja RIA. Kõigil on seatud mõnevõrra eraldi fookus.</p>
<p>Siseministeerium ei pea võimalikuks arengukava dokumendis lähenemist, kus eesmärkide täitmisel jäetakse eelarvevahendite eraldamisega seotu hāgusaks. Nōustume, et valitsemisala vajaduste planeerimine saab tugineda valitsemisala kogemusele ja vajadustele, kuid arengukava eesmärkide täitmiseks vajalike vahendite taotlemine peab toimuma riigis keskselt arengukava omaniku initsiatiivil ja toel. Kui rahastamisallikad on täna selgusetud, tuleb seda ka arengukavas märkida.</p>	<p>Selgitame: praegusel rahastusperioodil veab JDM digipöõrete toetusskeem, kust teised valitsemisalad saavad toetusi taotleda ning see on toodud ka arengukava maksumuse prognoosis. Oleme nōus, et rahastuse pool on dokumendi lühiduse tõttu nāpisōnaline, oleme seda täiendanud. JDM DÜAKi omanikuna koordineerib valdkondlike digipöõrete raames valitsemisalade vajaduste toetamist. Samuti viib JDM igal aastal Valitsusse riigiūlese pildi kōikide valitsemisalade IKT lisavajadustest, mida iga minister peaks toetama, et oma tegevused ellu viia. Samuti hakkab JDM koondama uue SF perioodi (2028-2035) kōikide valitsemisalade vajadusi.</p>
<p>Eelnōus on kirjeldatud, et meie tegevuskeskkonda kujundavad neli vāāramatut jõudu ning sellest ūheks on</p>	<p>Arvestatud ning lisatud viide, et eelkōige on eesmärk vāhendada tarbetut dubleerimist.</p>

<p>avaliku sektori teenuste killustatus: <i>Praegused dubleerivad andmekorjed ja erilahendused on ressursikulu ja julgeolekurisk.</i> Siseministeerium on seisukohal, et dubleerimine on risk siis, kui see on läbimõttelmate ja ebatõhus. Teatud juhtidel on dubleerimine vajalik</p>	
<p>Mida peab arengukava koostaja silmas „tehnoloogia neutraalsuse“ all?</p>	<p>Selgitame: tehnoloogianeutraalsus käsitleb põhimõtet, mille järgi reeglid, nõuded või otsused ei eelista ega välista ühtegi konkreetset tehnoloogiat, vaid keskenduvad tulemusele, funktsioonile või eesmärgile.</p>
<p>Arvestades tänase meie digiriigi seis (mahajäämus, killustatus, dubleerimine, kulude kasv, innovatsioon langus, rohke pärandvara jne) peaks järgmise perioodi digiareng sõnastama eesmärgi digiriigi tõhustamisele ja jätkusuutlikkuse tagamisele. Mõningaid sellekohaseid elemente leiab erinevate alaeesmärkide „taga“, kuid tervikkäsitus väljakutsele puudub. Samas on just see teema olnud mitmete hiljutiste aruteluformaatide peamiseks sisuks. Palume lisada.</p>	<p>Arvestatud, teksti vastavalt muudetud.</p>
<p>Palume täpsustada, millistele kriteeriumitele tuginedes olete valinud DÜAK-i JR liikmete ringi? Siseministeerium on huvitatud samuti kaasumast. Või on DÜAK tervikuna suunatud valitsemisaladele, kuhu ei kuulu SIM, VÄM ja KAM?</p>	<p>Selgitame: ajalooliselt ei ole Siseministeerium tõesti olnud DÜAK juhtühma liige, kuna valdavalt on liikmed need, kellel on otsene roll arengukava elluviimisel, kuid SIM on olnud kaasatud osapool ning alati ka kutsutud. VÄM on samuti olnud kaasatud osapool. Muutsime hetkel eelnõu tekstis nii, et juhtühma koosseis ei oleks eelnõus välja toodud, vaid viide on ministeeriumitele ning seega saame pärast arengukava kinnitamist kinnitada uue juhtühma koosseisu, kuhu saame kaasata ka seni liikmestaatust mitte omanud ministeeriumid.</p>
<p>DÜAK maksumuse prognoos (JDMi haldusala): meie tänased arutelud keskenduvad kulude optimeerimisele, digiriigi arendamise tõhustamisele (mida hüppena võiks toetada AI ambitsioon, IT majade konsolideerimine, arendusvajaduste keskne juhtimine jne). Kuidas on eelkirjeldatud elemente kulude prognoosis arvestatud, sest hetkevaade eelnõus näitab stabiilselt kõrget kulu ainuüksi JDMi haldusalas ja alates 2028 taas kasvu?</p>	<p>Selgitame: nõustume, et kulud peavadki vähenema ja peab tekkima riigiülene efektiivsus. Kui me samas loome rohkem keskseid teenuseid ja komponente, mis suuresti on JDM hallata, siis nende ülalhoold ja edasiarendamised vajavad samuti vahendeid. 2028. aasta kasv on prognoositud uue SF rahastusperioodi arvelt, kui JDM eelarves kajastuvad alguses kõigi valitsemisalade vajadused.</p>
<p>Alaeesmärk 1. Maailma parim digiriigi kasutajakogemus Punkt 1: Personaalne riik ja kasutajakesksed teenused Meie hinnangul ei tule selgelt välja, milline on muutus/pööre, mida soovime aastaks 2035 saavutada. Riik on pikki aastaid pööranud tähelepanu kasutajamugavusele ja sellesse päris ulatuslikult investeerinud. Ka rahulolu muutus aastate lõikes seda kinnitab. Samas praegusel kujul sõnastatud tegevused kannavad mõtteviisi „oleme edasi tublid või teeme nii nagu siiani, ainult natuke paremini“. Seetõttu jääb veidi hädasaks soovitud arenguhüppe sisu.</p>	<p>Arvestatud ja sõnastusi on muudetud konkreetsemaks.</p>
<p>Alaeesmärk 1. Maailma parim digiriigi kasutajakogemus</p>	<p>Arvestatud. Lisatud viide turvalisele kasutuselevõtule ning keskele juhtimisele.</p>

<p>Punkt 2. Andmepõhine ühiskond ja tehisaru: võtame tehisintellekti kasutusele Eesti igas nurgas</p> <p>Soosime rõhuasetust tegumite turvaliseks kasutuselevõtuks. Samas on tegelik olukord see, kus riigis alles liigume suurte keelemudelite kasutamise võimalikkuse poole, st et leiaksime suuna, kuidas AK infot turvaliselt töödelda. Tehisintellekti kasutuselevõtu oluliseks osaks on kogu ökosüsteemi toetus: nii tehnoloogia kui ka ressurss (inimressurss) ehk oleks olemas kompetents, kes suudaks uusi tehnoloogiaid avalikus sektoris rakendada ning rakendamine oleks riigis ühetaoline (asutused ei dubleeriks silodes), keskselt toetatud ning strateegiline. Teeme ettepaneku sõnastada arengukavas selge ambitsioon teema keskseks koordineerimiseks ja juhtimiseks viisil, mida toetab kokkulepitud „Al teekaart“ – mis on olulised sammud soovitud eesmärgi suunas liikumiseks, et tuua kaasa päris muutus avaliku sektori võimekuses.</p>	
<p>Alaeesmärk 1. Maailma parim digiriigi kasutajakogemus</p> <p>Punkt 4. Digiriigi arengu strateegiline juhtimine</p> <p>Oleme seisukohal, kus DÜAK eesmärkide rakendamine ei saa toimida sõltumatu prioriteedina omaette „silos“. Eesmärkide rakendamisel tuleb arvestada ajahetke ja selle keskkonna mõjusid. Olukorras, kus tuleb tagada riigi kriitiliste teenuste hukukindlus ja riigi kriisivalmidus ning mis maadlevad rahanappuses ja riik tervikuna majanduslanguses, tuleks küsida, kas on paslik investeerimine kasutaja mugavusse, sündmusteenustesse jne. Siseministeerium teeb ettepaneku digiarengut juhtida terviklikult valdkondade üleselt arvestades hetkel olulist ning riigi rahalist võimekust.</p>	<p>Selgitame: nii IKT juhtimismääruse kui ka teiste arengukavaga ettenähtud tegevussuundade eesmärk ongi juhtida digiarengut senisest rohkem terviklikult ja valdkondade üleselt. Sama loogika alusel on toimunud ka käesoleval EL finantsperioodil valdkondlike digipöörete rahastamine. Arengukava teksti on veelgi konkreetsemaks sõnastatud, et see eesmärk paremini välja tuleks.</p>
<p>Alaeesmärk 2: IT-vaatlikum, turvaline ja kaitstud küberruum</p> <p>Nõustume, et tehnoloogia kiire areng ning geopoliitiline olukord tähendavad Eesti kui digiriigi mõistes just nimelt rõhku digiriigi teenuste turvalisusel. Mitmed strateegiad EL-is on välja toonud just kvanttehnoloogia olulisuse ja potentsiaali olla ühiskonnas transformatiivne tehnoloogia, lisaks on valmimas kvanttehnoloogia määrus EL-is. Eestis on hetkel samuti koostamisel kvanttehnoloogia teekaart ning postkvant krüptograafia riiklik teekaart. Sooviksime näha siinkohal näha strateegilist seost hetkel riigis kujundatavate teekaartide ja nendest tulenevate suundadega.</p> <p>Lisaks võiks DÜAK peegeldada ka seost küberturvalisuses strateegiaga.</p> <p>Alaeesmärgi mõõdik ei näita meie hinnangul selle eesmärgi tulemuslikkust.</p>	<p>Arvestatud. Arengukavas on eelkõige seosed loodud teiste valdkonna arengukavadega, mis koos Eesti 2035, poliitika põhialustega ning programmidega, moodustavad strateegilised arengudokumendid. Kuigi arengukava elluviimisel arvestatakse ka mitmeid teisi dokumente, sh valgeid raamatuid ja valdkondlike strateegiaid, ei ole mõistlik kõiki neid arengukavas nimetada, isegi kui arengukava sisuliselt neid arvestab ja nendest lähtub. Erinevad strateegiad jt arengudokumendid, mis ei ole riigieelarve seaduse mõistes strateegilised arengudokumendid, seisavad väljaspool strateegilise planeerimise raamistikku, mistõttu võivad nad üsna paindlikult muutuda ning see eeldaks arengukava muutmist. Täiendasime alaeesmärgi mõõdikuid.</p>
<p>Punkt 2. Suurendame kogu ühiskonna kerksust teaduspõhiselt ja tulevikukindlalt.</p> <p>Kommentaari laieneb nii mõnelegi teisele eesmärgile, kuid soovime, et eesmärgid oleksid kajastatud enam suunavalt, mitte kirjeldavalt: „<i>Kindlustame elutähtsate</i></p>	<p>Selgitame: Arengukavas on kirjas tegevussuunad ning nende alamtegevused kirjeldatakse programmi tasemel. Toimepidevust võib saavutada erinevate tegevustega, sh teenuste pilves käideldavaks muutmiseks, kuid nii detailselt</p>

<p>teenuste ja taristu toimepidevuse igas olukorras, arvestades riikliku julgeoleku vajadusi“ DÜAK-is peaks püüdma sõnastada pigem suunana (VVTP-s: üleriigiliste kriitiliste teenuste pilves käideldavaks muutmine).</p>	<p>10-aastase pikkuse arengukavas ei pea seda ette nägema.</p>
<p>Alaeesmärk 3. Hüperühendustega Eesti</p> <p>Punkt 3: Sidetaristu toimepidevuse ja turvalisuse kindlustamine</p> <p>Sidetaristu toimepidevuse ja turvalisuse võtmesuuna all on kõikides punktides keskendunud rahvusvahelisele tasandile, aga sellele lisaks tuleb tähelepanu pöörata Eesti sisese sidetaristu toimekindlusele ning riigi teenuste toimimise kindlustamisele kriitilistes olukordades. Palume sellega arvestada. Teisisõnu, võtmesuunad peaksid toetama kirjeldatud tulevikustsenaariumi, kus Eesti sidevõrk on kujundatud nii, et kriitilistes olukordades säilib ühendus (mitmekihilised, hajutatud ja intelligentsed lahendused).</p>	<p>Arvestatud. Teksti täiendatud.</p>
<p>Arusaamatuks jääb arengukava viimane lõik viitega VVTP-le. Mis on selle eesmärk ja kohasus arengukava dokumendis?</p>	<p>Arvestatud. Oleme teksti muutnud ning viide VVTP-le on seletuskirjas. Kõik tegevused on hõlmatud eelnõu ülejäänud tekstis.</p>
<p>SOTSIAALMINISTEERIUM</p>	
<p>Tunnustame, et digiühiskonna arengukava on lühike ja keskendub olulisele. Kooskõlastame eelnõu „Digiühiskonna arengukava aastani 2035“, lisades mõned ettepanekud ja tähelepanekud.</p> <p>Alaeesmärgi „maailma parim digiriigi kasutajakogemus“ praegune sõnastus koondab ühte lausesse mitu erinevat fookust: kasutajakogemus, andmekorraldus, tehisaru, tehnoloogiataristu ja jätkusuutlikkus. Need on kõik olulised, kuid oma olemuselt erinevad. Selguse huvides soovitame kaaluda nende eraldi eesmärgistamist või vähemalt selgemat eristamist (nt kasutajakogemus kui peamine siht, andmekorraldus ja taristu kui toetavad võimekused, jätkusuutlikkus kui läbiv põhimõte).</p>	<p>Osaliselt arvestatud. Eesmärkide struktuuri on muudetud.</p>
<p>Esimese alaeesmärgi 1. punktis on lause „Kehtestame ühtse teenuste standardi ja metoodika teenustega rahulolu mõõtmiseks“. Toetame ühtse metoodika loomist, kuid rõhutame, et see arvestaks digiteenuste eripära ega piirduks vaid kitsa valdkonnaga, nt otsesed avalikud teenused.</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>
<p>Esimese alaeesmärgi 2. punktis on eesmärk „paneme andmed tööle ja loome tulevikukindla andmemajanduse“. Toetame seda, kuid juhime tähelepanu, et EL-i tasandil luuakse valdkondlikke andmeruume (nt tervise andmeruum). Kui igas valdkonnas seatakse erinevad nõuded, tekib killustumine ja koostalitlusvõime kannatab. Ootame Justiits- ja Digiministeeriumilt riigiülese pildi hoidmist ja koostööd, et vältida tarbetuid barjääre (nt tervis vs sotsiaal, haridus, tööturg, siseturvalisus).</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>
<p>Esimese alaeesmärgi 2. punkt sisaldab suunda „inimese heaks“. Soovitame kaaluda selle põhimõtte viimist alaeesmärgi 1. punkti alla, kuna on sisult sarnased ja annaks võimaluse lähtuda inimkesksuse/kasutajakesksuse ühtsetest põhimõtetest, sh kasutada teenusdisaini võtteid ja andmekaitse põhimõtteid. Need teemad on koos ka „Personaalse riigi valges raamatus“, millele alaeesmärgi 1. punktis viidatakse. Näiteks, andmeälgi ja</p>	<p>Selgitame: üldiste põhimõtete all on toodud inimkesksus ja põhiõigused, millega kõik arengukava tegevused peavad arvestama. Alaeesmärk 1 on lähtuvalt kooskõlastusringilt saadud tagasisidest jaotatud kaheks.</p>

<p>andmenõusolekuteenuse rakendamise hoogustamine, panustavad mõlemad just eelkõige inimkesksuse ja parima kasutajakogemuse eesmärkidesse.</p>	
<p>Arengukava maksumuse prognoos ei sisalda teiste valitsemisalade kulusid (v.a SF-perioodi 2021–2027 digipöörete toetused) riigiüleste suundade arendamiseks. Soovitame kaaluda nende rahastamist ja täiendava kompetentsi pakkumist, sarnaselt praegusele MKM-i reaalajamajanduse tegevusmodelile. Mitmed eesmärgid on sektorite ülesed, mistõttu on oluline arvestada lisakohustuste seadmisel ka lisafinantseerimise vajadust.</p>	<p>Selgitame: Tutvume MKM-i reaalajamajanduse tegevusmodeliga. Samas on Eestis seni olnud detsentraliseeritud juhtimine, sh IKT kuludes – iga valitsemisala planeerib ja vastutab oma kulude eest ise. JDM teenuste ja AI arendamiseks mõeldud RRF vahendite kasutamine lõpeb 2026. aastal ja käesoleva SF perioodi vahendid valdkondlike digipöörete vajaduste käivitamiseks on suures osas jaotatud ning uue SF perioodi osas ei ole veel Rahandusministeeriumilt kindlust, et saame valitsemisalade vajadusi toetada vähemalt samas mahu praeguse perioodiga. Kui Rahandusministeerium selle kinnituse annab, siis saame 2029. aastast DÜAKi prognoosida ka uue perioodi SF vahendid, mis kataksid mingis osas kõikide valitsemisalade vajadusi.</p>
<p>Teeme ettepaneku täiendada lisa 2 „Alaeesmärk 1“ alapunkti 2 „Andmed tööle“ tegevusi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • loome ühtse andmetaotluste menetluskeskkonna kiirendamiseks teadusuuringuteks andmeväljastusprotsessi; • töötame välja turvaliste andmetöötluskeskkondade kontseptsiooni ja rakendame seda koostöös SOM-iga jt huvitatud osapooltega; • toetame turvaliste andmetöötluskeskkondade loomist. <p>Need nimetatud tegevused on seotud tervise andmeruumi määрусega, kuid vajavad riigiülest lähenemist, et vältida dubleerimist.</p>	<p>Arvestatud. Lisatud DÜAKi alaeesmärk 2 “Eesti on maailma kõige usaldusväärsem, isetoimivam ja tõhusam tehisarukas riik” alla.</p>
<p>Riigis on kasutusel kaheksa sündmusteenust, mis hõlmavad olulisi elusündmusi. Nende arendamine on olnud valdkondade ülene, kuid jätkusuutlik toimemudel puudub. Palume lisada tegevuse sündmusteenuste juhtimis- ja rahastusmudeli väljatöötamiseks ning rakendamiseks.</p>	<p>Selgitame: JDM-il on see tegevus juba hõlmatud 2026 aasta tööplaanides, mistõttu 10-aastasessse arengukavasse ei lisaks.</p>
<p>Tegevused, mis eeldavad erasektori kaasamist läbi toetuste, vajavad riigiabi lubatavuse analüüsi. Soovitame kaaluda koostööd Ettevõtluse ja Innovatsiooni Sihtasutusega, et vältida dubleerimist ja suurendada efektiivsust.</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>
<p>Toetame algatust vähendada halduskoormust E-ITS-i rakendamisel, nähes ette automatiseerimisvõimalusi. Soovitame kaaluda ka muid meetmeid, kuna praegune koormus ei ole proportsionaalne riskidega ja tekitab liigset lisatööd.</p>	<p>Teadmiseks võetud.</p>
<p>STATISTIKAAMET</p>	
<p>Tasakaal uute teemade ja vanade fundamentaalsete infosüsteemide ülalhoiu tagamise vahel. Vajalik oleks ära markeerida, kuidas tagatakse taakvarade väljavahetamine või olemasolevate hädavajalike süsteemide toimimine, mis on vajalikud „maailma parima digiriigi kasutajakogemuse pakkumiseks.“ Eesti inimesed</p>	<p>Arvestatud osaliselt. Teksti on täiendatud. Mh on DÜAKis seatud eesmärgiks lihtsustada ja korrastada teenuskorraldust ning konsolideerida dubleerivaid IKT alaseid tegevusi, taristut ja asutusi ning vähendada süsteemselt tehnilist</p>

<p>on harjunud digiriigi mugavuste ja võimalustega, kuid sageli on nende mugavuste taga 10 või 20. aastat vana infosüsteem, mille uuendamiseks raha ei ole, samas on asutused surve all, et olla uuenduslikud ja pakkuda head „nähtamatut personaalset teenust.“ Meie hinnangul oleks vajalik kokku leppida, mismoodi tagatakse keskselt (optimaalselt ja efektiivselt ressursse kasutades) fundamentaalsete vanade infosüsteemi uuendamine ja hukukindlus sh rahastus.</p>	<p>võlga ja taakvara. Protsessi detailid pannakse paika edasise töö käigus ning mitte arengukava tasemel.</p>
<p>Rõhuasetus võiks olla ka korras andmetel, mitte vaid uutel teenustel, sest kehvad kvaliteediga andmed ei võimalda head innovatsiooni, automatiseerimist ja AI kasutuselevõttu, oluline, et see ei jääks varju, et see töö tehakse ära justkui iseenesest ja automaatselt.</p>	<p>Arvestatud. Andmekvaliteeti on käsitletud alaeesmärgi 2 “Eesti on maailma kõige usaldusväärsem, isetoimivam ja tõhusam tehisaru kasutav riik” all.</p>
<p>Keskne koordineerimine – keskvalitsuse ametnike pädevuse tõstmine TI teadmiste ja oskuste valdkonnas; AI tööriistade keskne loomine, kasutamine keskvalitsuse tasandil võiks olla ka keskselt juhitud ja koordineeritud, mitte et piltlikult öeldes iga asutus vastavalt oma võimalustele oma jalgratast arendaks.</p>	<p>Arvestatud. Oleme eelnõu sellest lähtuvalt täiendanud.</p>
<p>Hukukindlus ja katkematu toimepidevus – praegune olukord peegeldab pigem vastupidist - asutused on järjest sunnitud üle minema ATK 2.0-le, mis lukustab asutused konkreetse Microsofti lahenduse külge ning puudub võimalus lihtsalt ja kiirelt mujale kolimiseks. Samuti ei ole RIT-I, kui antud lahenduse nn omanikul, olemas plaan B-d ehk kuidas tagada riigiasutuste töö olukorras kus vastav Microsofti lahendus ei ole meile kättesaadav. Hukukindluse puhul on ka välja toodud mõiste „suveräänne arvutusvõimsus“ kui samal ajal kolime kaugemale (pilve) ning andmete pidev tagasi toomine on klassikaliselt kallis/kulukas.</p>	<p>Teadmiseks võetud. Selle küsimusega ongi plaanis edasiste aastate jooksul süsteemsemalt tegeleda.</p>
<p>Ka mõned sõnastusettepanekud:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>paneme andmed tööle ja loome tulevikukindla andmemajanduse. Tõhustame andmehaldust ja andmete taaskasutust, et vähendada halduskoormust, vältida dubleerimist ja luua uusi innovatsioonivõimalusi ettevõtetele, teadusele ja avalikule sektorile;</i> <p>Sellest lausest jääb eksitav mulje, et andmehalduse tõhustamine on tulevikukindla andmemajanduse loomise nurgakivi. See on ekslik ja tuleneb andmemajanduse turuväärtuse hindamise metoodika ühe võimaluse valikust, milleks on andmemajanduse kulupõhine arvestus. Siin on fundamentaalne segadus, et andmemajanduse mahu tõstmine SKPst ning andmehalduse tõhustamine on selliselt seostatavad. Mingit tõhustamist kulupõhine arvestus ei soosi - vastupidi, toimub ühe enamate majanduse sektorite ja töötamise kuulutamise andmemajanduse osaks. Seega meie ettepanek oleks: Jätkame ulatuslikumalt andmekorralduse põhimõtete ja tööriistade rakendamist avalikus sektoris, et korras andmed võimaldaks vähendada halduskoormust ja oleks sisendiks AI-le. Toetame andmemajanduse kasvu jaoks olulist innovatsiooni ettevõtetes ja teaduses, et</p>	<p>Arvestatud. Uues versioonis on sõnastust muudetud.</p>

<p>andmete varaline väärtus ja nende kasutamisest saadav lisandväärtus suureneksid.</p>	
<ul style="list-style-type: none"> võtame tehisintellekti kasutusele Eesti igas nurgas. Rakendame tehisaru ja tegumeid laialdaselt avalikus ja erasektoris, et suurendada tootlikkust ning pakkuda personaalsemaid ja lisandväärtust loovaid teenuseid (siht kasvatada majandust > 8% aastas). Tagame suveräänse arvutusvõimsuse ja suuname investeeringuid suurte keelemudelite arendamisse, et tagada eesti keele ja kultuuri püsimine tehisaru ajastul; <p>Meie ettepanek oleks teha avaliku ja erasektori jaoks AI osas eri laused: Rakendame tehisaru arukalt ehk kohtades, kus rakendamisest on kasu suurem kui kulu st nutikalt. Samas jätkame rakenduskohtade leidmist katsetustega. Avalikus sektoris seame eesmärgiks personaalsuse ja täpsuse ning halduskulude kokkuhoiu. Erasektoris majanduse kasvu ja andmete väärtuse konverteerimise lisandväärtuseks. Suuname investeeringuid suurte keelemudelite arendamisse, et tagada eesti keele ja kultuuri esindatus neis. Tagame Eesti kontrolli all oleva arvustusvõimuse.</p>	<p>Osaliselt arvestatud. Uues versioonis on sõnastust muudetud.</p>
<ul style="list-style-type: none"> lähtume põhimõttest „inimese heaks“. Tagame, et andmekorraldus ja tehisaru kasutus on inimkeskne ja usaldusväärne. Loomes läbipaistva regulatiivse ja tehnoloogilise raamistiku (sh tehisaru katsetuskeskkonna), mis võimaldab turvalist innovatsiooni, kaitseb inimeste õigusi digiriigis ja annab neile kontrolli oma andmete üle. Tagame, et kõigil inimestel on elementaarne andme- ja tehisarukirjaoskus; <p>Mida see kontseptuaalselt tähendaks, kas üksikisik on oma andmete omanik ja teised (need, kes tema andmeid kasutavad) on andmete valdajaks? Sellega seondub lähtekoht, et andmed peaksid töötama omaniku (mitte valdaja) jaoks/kasuks (see, kes krati lõi, selle heaks kratt ka töötab), seda saavad nad teha nt statistikas jm?</p> <p>Ettepanek sõnastuse osas : Läheme üksikisiku õigusest olla oma andmete valdaja ning tagame riigi ülesannete täitmiseks vajalike andmete usaldusväärse, turvalise ja läbipaistva kasutamise. Viime õigusruumi kooskõlla Euroopa õiguse arengutega, vältides samas ülereguleerimist. Võimalusel vähendame regulatiivsust. Edendame avaliku sektori andmekorraldust, laiendades seda eri tüüpi andmetikele. Loomes turvalist andmetöötlust võimaldavad keskkonnad üksikandmete kasutamiseks ning tehisarul põhineva innovatsiooni toetamiseks.</p>	<p>Arvestatud. Uuendatud tekstis on neid mõtteid sisse viidud.</p>
<p>Lisada eraldi punktina: Arendame inimeste andmekirjaoskust ning oskust kasutada tehisaru</p>	<p>Arvestatud. Andme- ja tehisarukirjaoskuse arendamine on uuendatud tekstis kajastatud.</p>

VÄLISMINISTEERIUM	
<p>1) Alaeesmärk 1. Maailma parim digiriigi kasutajakogemus</p> <p>4. Digiriigi arengu strateegiline juhtimine</p> <p>Lisada: edendame rahvusvahelist andmevahetust ja digilahenduste koosvõimet, <i>eriti Põhja-Balti regioonis;</i></p>	<p>Osaliselt arvestatud. Tegevussuuna alla on lisatud üldisemalt, et Eesti osaleb aktiivselt rahvusvahelistes andmevahetuse ja digilahenduste koosvõime algatustes ning piiriüleste teenuste loomises.</p>
<p>2) Alaeesmärk 2. IT-vaatlikum, turvaline ja kaitstud küberruum</p> <p>3. Kujundame ennetavalt turvalise küberkeskkonna</p> <p>Lisada: <i>arendame kahe- ja mitmepoolset küberjulgeoleku alast koostööd liitlastega mh Ukrainaga ja Ukraina toetamiseks;</i></p>	<p>Arvestatud. Täiendasime DÜAKi teksti</p>
<p>3) Koostöö teiste valdkondadega (lk 7). Arvestades VM tihedat seotust paljude DÜAK tegevuseesmärkide ja valdkondadega, siis lisada VM eraldi koostööpartnerina koos alltoodud teemadega.</p> <p>Lisada: Koostöö Välisministeeriumiga (VM)</p> <p>Gloaalne küberstabiilsus: osaleme aktiivselt globaalse küberruumi kujundamises poliitika, praktika ja regulatsioonide kaudu, sh EL-s, ÜRO-s ja teistes rahvusvahelistes organisatsioonides ja formaatides ja arendame kahe- ja mitmepoolset küberjulgeoleku alast koostööd Eestile oluliste liitlastega.</p> <p>Teadlik ja kaasav küberkogukond; toetame kestlikku ja laiapõhjalist digiarengut, õigusriiki ja põhivabadusi kaitsva ning demokraatiat edendava digiruumi ja digiühiskonna toimepidevust.</p> <p>Digitaalne ühisvara ja vajalikud hüved; digi- ja kübervõimekuse tõstmine ja võimearenduse koordineerimine Eesti arengukoostöö ja muude rahvusvaheliste koostööformaatide kaudu.</p> <p>Gloaalne ettevõtlus ja innovatsioon: loome Eesti ettevõtetele uusi võimalusi üle maailma, sh teha koostööd tehnoloogia innovaatorite ning erasektori ettevõtetega uusimate lahenduste ja parimate praktikate rakendamiseks.</p> <p>Eesti maine ja eksport: Eesti digiriigi rahvusvahelise hea maine hoidmine ja arendamine, äridiplomaatia kaudu Eesti tehnoloogiate ja kogemuste globaalse ekspordi toetamine;</p>	<p>Arvestatud. Täiendasime DÜAKi teksti.</p>
<p>Tabel 1. Digiühiskonna arengukava juhtimisraamistik</p> <p>Lisada: <i>Digiühiskonna arengukava juhtrühm (juhtkomisjon) üheks liikmeks Välisministeerium</i></p>	<p>Selgitame: muutsime tabelit hetkel nii, et juhtrühma koosseis ei oleks eelnõus välja toodud, vaid viide on ministeeriumitele ning seega saame pärast arengukava kinnitamist kinnitada uue juhtrühma koosseisu, kuhu saame kaasata ka seni liikmestaatust mitte omanud ministeeriumid.</p>
<p>LISA 4:</p> <p>Digiriigi valdkonna mõjuanalüüs</p>	<p>Arvestatud. Täiendasime DÜAKi lisa 4.</p>

Riigi julgeolek ja rahvusvahelised suhted

Täiendada lk 19:

Eesti jaoks on oluline, et globaalses küberruumis kohaldatakse rahvusvahelist õigust ja edendada normipõhist lähenemist, mis kaitseks demokraatlikke väärtusi ja tugevdaks rahu ning stabiilsust. Avatud ja koostööl põhinev küberruum toetab usaldust ning võimaldab jätkusuutlikku innovatsiooni.

Toetada Euroopa Liidu strateegilisemat, koordineeritumat ja tulemustele suunatud tegevust. Liikmesriikide vahelise koostöö tugevdamine on võtmetähtsusega prioriteet, et tagada Euroopa Liidu ühtne ja järjepidev hääl ülemaailmsetes digi- ja telekommunikatsiooniorganisatsioonides.